

CULTURELE PATRONEN EN BELEVING

Onderzoek in 5 Brusselse wijken

2020

Bedankt

We willen alle deelnemers van deze studie bedanken voor hun tijd dat ze hierin hebben gestoken. Dankzij hen hebben we deze studie kunnen realiseren, met name: de verantwoordelijken en medewerkers van de gecontacteerde socio-culturele instellingen, de deelnemers van de activiteiten, de bewoners en passanten in de wijken en de leden van de stuurgroep van de studie.

We willen ook de verenigingen en instellingen bedanken voor hun logistieke ondersteuning en hulp voor de realisatie van de workshops: het huis van creatie te Laken, de gemeente Molenbeek, het Koninklijk Atheneum Serge Creuz te Molenbeek (site Sippelberg) et de Foyer vzw.

INHOUDSTAFEL

Inleiding	
Een regio met vele gezichten	5
Methodologie	8
Kwantitatief luik	8
Kwalitatief luik	11
De belangrijkste onderzoeksresultaten	13
Richtlijnen voor beleidsvoering	44
Vergelijking met andere EU-cases	45
Bibliografie	50

COLOFON

Auteur

UGent: Jan Ferwerda - Jessy Siongers - Mart Willekens - John Lievens

ULiège: Elsa Mescoli - Marco Martiniello

Datum realisatie

oktober 2019 – oktober 2020

Contact

perspective.brussels: Elisa Donders (edonders@perspective.brussels) - Veronica Pezzuti
(vpezutti@perspective.brussels)

Wettelijk depot D/2020/14.054/20

Verantwoordelijke uitgever

Gert Nys, Adjunct-directeur-generaal van perspective.brussels –

Naamsestraat 59 – 1000 Brussel

INLEIDING

Hoe benaderen we en maken we de stad, vertrekkende van de culturele praktijken van de Brusselaars? Wat houden deze culturele praktijken in? Wat drijft de mensen en wat houdt ze tegen? Hoe vertaalt zich dit in de stedelijke praktijk?

Om hier een antwoord op te bieden, heeft perspective.brussels in oktober 2019 een studie besteld over de culturele en vrijetijdspraktijken van de Brusselaars. De studie richtte zich meer specifiek op de inwoners van vijf centrale wijken van de Kanaalzone, een gebied waar momenteel tal van socio-economische en ruimtelijke veranderingen plaatsvinden.

Voor het onderzoek bundelden de universiteiten van Luik (CEDEM: Centre d'Etudes de l'Ethnicité et des Migrations) en Gent (CUDOS: Cultural Diversity: Opportunities and Socialization) hun krachten.

In deze synthese worden de cijfers uit de kwantitatieve studie (UGent) en de verdiepende informatie uit de etnografische studie (ULuik) gecombineerd om een diepgaand antwoord te bieden op de onderzoeksvragen. Na een korte presentatie van de context en theoretische inbedding, gevolgd door de toegepaste methoden van dit onderzoek, geven we in deze synthese een overzicht van de belangrijkste onderzoeksresultaten. We doen dit telkens op basis van zowel de verzamelde kwantitatieve als kwalitatieve data.

EEN REGIO MET VELE GEZICHTEN

De Brusselse Kanaalzone is een regio met verschillende gezichten die historisch gezien samen tot ontwikkeling zijn gekomen, maar toch een eigenheid hebben waardoor ze niet tot elkaar te herleiden zijn (Kesteloot, Meert, Mistiaen, Savenberg, & Van der Haegen, 1997).

De regio zoals we die nu kennen vindt zijn oorsprong in de tweede industriële revolutie (Vandecandelaere, 2015). Tijdens de 19de eeuw vestigden verschillende zware industrieën zich in het noordelijke voorstadgebied van Brussel, waardoor er een instroom aan arbeidskrachten op gang kwam die ondergebracht werd in lokale arbeiderswijken. In eerste instantie vloeiden de rijkdommen die hier gegenereerd werden vooral terug naar Brussel centrum en de meer zuidoostelijke woonwijken, terwijl de Kanaalzone zelf gekenmerkt werd door armoede en gebukt ging onder het imago van een 'gevaarlijke' wijk. Wanneer de ontwikkeling van transportwegen en de auto-industrie ervoor zorgden dat pendelen een optie werd, trokken de arbeiders met een hoger en vast loon weg uit de buurt.

Via arbeidsmigratie kwamen er vooral Turkse en Marokkaanse gemeenschappen in de plaats die als nieuwkomers moeilijk hun weg vonden naar het gefragmenteerde (en westers-georiënteerde) aanbod aan sociale en vrijetijdsvoorzieningen. Een groot deel van deze nieuwkomers die zich in deze zone hebben gevestigd tussen 1950 en 1960 hebben nooit de kans gekregen om via loondienst hun situatie te verbeteren: de economische crisis van de jaren zeventig vorige eeuw maakte in een razendsnel tempo een einde aan het industriële tijdperk in deze zone. De meer welstellende arbeiders waren reeds vertrokken en voor de blijvers bleef er een wat verloederde, verwaarloosde buurt achter die terug gekenmerkt werd door zware armoede, werkloosheid en criminaliteit. Dit is het eerste gezicht van de Kanaalzone zoals het nog steeds vaak wordt geportretteerd in nationale en internationale media: De 'arme sikkels' waar je als buitenstaander beter niet komt (Devroe & Ponsaers, 2016; Wiard & Pereira, 2019).

Dit beeld is echter te eenzijdig. De Kanaalzone staat ook bekend als een creatieve hub waar verschillende culturele instellingen en alternatieve cultuurvormen sinds de jaren zeventig vorige eeuw tot ontwikkeling zijn gekomen. Momenteel is er een grote dichtheid aan culturele en sociale initiatieven en een sterke instroom van de creatieve sector (design, mode, kunst, film,...) die relatief sterk geïntegreerd is binnen de regio. Zo was Molenbeek in 2014 de culturele hoofdstad (met financiële steun van de Federatie Wallonië-Brussel en van de Franse Gemeenschapscommissie COCOF), waarbij de sociaal-culturele instellingen en burgerinitiatieven in de verf werden gezet (ATO, 2014).

Volgens Rouyet (2014) hebben drie processen ertoe geleid dat dit gebied een vruchtbare zone voor dit soort instellingen kon worden. Ten eerste voorzagen lage woningprijzen en open ruimtes in verlaten industriële gebieden mogelijkheden voor nieuwe culturele actoren. Een voorbeeld hiervan is de Vaartkapoen (VK) een concertzaal en gemeenschapscentrum dat in de jaren 1990 en 2000 relatief bekende namen kon programmeren in een oude garagehal. Ten tweede vonden heel wat culturele instellingen, zoals bv. het Kaaitheater, een onderkomen in oude, leegstaande industriële gebouwen die werden opgekocht en/of gerenoveerd door de Vlaamse Gemeenschap. Ten derde heeft -in vergelijking met andere Europese steden- de leegstand van dit soort gebouwen uitzonderlijk lang geduurd in Brussel doordat privé-initiatieven pas laat en druppelsgewijs doordrongen om deze oude gebouwen op te kopen voor nieuwe doeleinden. Hierdoor hebben veel initiatieven en instellingen zich gedurende lange tijd kunnen vestigen waardoor hun werking en verankering in de buurt sterker is kunnen worden. Veel van deze centra en initiatieven bestaan tot op de dag van vandaag en zij geven de buurt een spannende, dynamische en creatieve uitstraling.

Deze twee ontwikkelingen die volgden op de hoogdagen van de stedelijke industrie geven de Kanaalzone haar specifieke karakter, maar zijn niet uitsluitend van toepassing op Brussel. Vele Europese steden hebben gelijkaardige processen doorgemaakt en (stads)sociologen en geografen wijzen op de gevaren van gentrificatieprocessen zoals die zich hebben voorgedaan in steden zoals Londen, Parijs en New York (Carpenter & Lees, 1995). Buurten met een 'edgy' karakter en goedkope woningprijzen worden aantrekkelijk voor nieuwe bewoners met een hogere sociaal-economische positie en kleine opstartende bedrijven die vooral gericht zijn op diensten, cultuur, kennis en digitalisatie. Deze transitie trekt vervolgens een nieuw vrijetijds- en handelsaanbod aan dat zich vooral richt op deze meer gegoede bewoners, waardoor de buurt vooral opwaardeert in functie van deze groep. Dit gentrificatieproces is trager en minder uitgesproken op gang gekomen in de Kanaalzone, waardoor beide aspecten van de regio sterker met elkaar verweven zijn. Toch kan men hier bezwaarlijk van een natuurlijke symbiose tussen beide leefwerelden spreken.

De sociale afstand en/of interculturele verschillen maken het soms moeilijk om interacties tussen bevolkingsgroepen vorm te geven. Daarnaast zijn er ook nog andere groepen die de regio vorm geven. Aan de noordzijde is er bijvoorbeeld ook een grote groep van Vlaamse pendelaars die werkzaam zijn in de bedrijven en overheidsinstanties die in deze regio gelegen zijn. Ook de instroom van toeristen en Brusselaars uit andere regio's die aangetrokken worden tot het historisch erfgoed, het water en het wat meer verborgen vrijetijdsaanbod bepalen steeds meer het straatbeeld van de Kanaalzone (ATO, 2014).

Er blijven tevens belangrijke drempels bestaan bij de lokale bevolking om deel te nemen aan het voorziene cultuur- en verenigingsleven. Vanuit een Bourdieusiaans perspectief kunnen we een aantal structurele drempels aanduiden die inherent zijn aan cultuurparticipatie door de rol die dit soort activiteiten speelt in het complex van sociale stratificatieprocessen (Bourdieu, 1984). Wanneer er sociale of culturele voorzieningen worden aangeboden in een stad of regio zonder bijpassende maatregelen zullen het vooral de groepen met voldoende cultureel, economisch en sociaal kapitaal zijn die zelfstandig hun weg vinden naar deze voorzieningen. Voor de groepen die niet beschikken over deze kapitaalsvormen zijn er een aantal structurele drempels die overwonnen moeten worden (Van Steen & Lievens, 2011; Willekens & Lievens, 2016).

Bij een tekort aan economisch kapitaal gaat het om een vrij concrete financiële drempel. Een tekort aan sociaal kapitaal wijst op de afwezigheid van een sociaal netwerk dat je wegwijs kan maken of vergezellen in het sociaal-culturele aanbod. Een tekort aan cultureel kapitaal is de meest abstracte en vaak ook de meest hardnekkige drempel. Het gaat hierbij om de aangeleerde kennis, capaciteiten en disposities van een persoon (waaronder zowel in opleidingen verworven kennis als langs informele weg verkregen opvattingen, voorkeuren en smaken). Wanneer dergelijke competenties en disposities niet aanwezig zijn zal er weinig persoonlijke interesse zijn om deel te nemen aan het culturele vrijetijdsaanbod en kan dit er ook toe leiden dat men niet op de hoogte is van het aanbod. Verder kan dit leiden tot een gevoel van exclusie (ik zou mij er niet thuis voelen, dat is niets voor mensen zoals mij,...). Specifiek voor nieuwkomers kunnen daar nog een aantal concrete drempels bijkomen zoals een taalbarrière of het gevoel dat het aanbod niet is afgestemd op wat zij zien als waardevolle (of legitieme) cultuur.

Deze sociale en culturele drempels kunnen leiden tot grenzen tussen mensen in de stad. In Brussel zijn vormen van segregatie minder zichtbaar, maar niet volledig afwezig. Uit onderzoek in de grotere regio Brussel, blijkt dat een relatief grote groep bewoners geconfronteerd wordt met moeilijke levensomstandigheden en daardoor drempels ervaart om deel te nemen aan het sociaal-culturele aanbod. Daartegenover staat een jongere, kosmopolitisch georiënteerde groep cultuurnivoren die aangetrokken wordt tot het alternatieve cultuuraanbod en de interculturele uitstaling van de buurt (Cicchelli, Octobre, & Riegel, 2016).

Hoewel het een uitdaging vormt om de noden van de groepen op elkaar af te stemmen is het net deze complexiteit die stedelijke regio's vaak een creatieve dynamiek geven. Zo zijn er vele initiatieven terug te vinden in de Kanaalzone die expliciet inzetten op het slaan van bruggen tussen de verschillende bevolkingsgroepen, bv. de initiatieven van het regionaal integratiecentrum Foyer of het Platform Kanal, een burgerinitiatief dat zich richt op een inclusief cultuur- en vrijetijdsaanbod in de Kanaalzone, afgestemd op de verschillende bewoners. Gevestigde cultuurorganisaties zoals de VK en Het Huis van Culturen en Sociale Samenhang nemen inclusiviteit en interculturaliteit dan weer expliciet op als een hoofddoelstelling in hun publiekswerking en bij de ontwikkeling van hun cultureel aanbod.

Met dit onderzoeksproject wensten we wat meer helderheid te brengen in het complexe canvas. Daarbij richten we ons niet tot de gehele Kanaalzone maar richten we ons tot vijf wijken: Historisch Molenbeek, Havenwijk, Oud-Laken Oost, Weststation en de Noordwijk.

Alvorens we ingaan op de resultaten van dit onderzoek, presenteren we in het volgende stuk kort de gevolde methodiek.

FIGUUR 1: KAART VAN DE ONDERZOEKSPERIMETER – 5 WIJKEN

METHODOLOGIE

De onderzoeksvraag en de veelzijdigheid van de onderzoeksperimeter vragen om doordachte en diverse onderzoeksmethoden. Daartoe werd een kwalitatief en kwantitatief onderzoeksluik opgezet. Via het kwalitatief onderdeel werd via etnografisch onderzoek het sociaal-culturele aanbod in de onderzoeksperimeter nauwgezet in kaart gebracht en gepeild naar de ervaringen en noden van de instellingen die in dit aanbod voorzien. Daarnaast onderzochten we via survey-onderzoek zowel de formele als informele culturele praktijken van de bewoners en passanten van de vijf geselecteerde wijken, alsook de mogelijke drempels die zij ervaren om deel te nemen aan sociaal-culturele initiatieven. We lichten hieronder beide methoden verder toe.

KWANTITATIEF LUIK

Via het kwantitatieve onderzoeksluik wensten we een representatieve steekproef van bewoners en deelnemers van de wijken onderzoeksperimeter te bevragen over hun culturele praktijken en de drempels en noden die ze op dat vlak ervaren. Dit resulteerde in 637 verzamelde enquêtes onder willekeurige voorbijgangers op straat, aangevuld met 141 verzamelde antwoorden van leerlingen door middel van een online-enquête.

Daarbij werden culturele praktijken ruim benaderd. Een brede maar tevens fijnmazige lijst van vrijetijdsactiviteiten werd aan de respondenten voorgelegd waarin we zowel polsen naar hun actieve als receptieve cultuurbeoefening, naar zowel de deelname aan kunsten en erfgoed als aan meer alledaagse vormen van cultuur, het sociale leven en het verenigingsleven, mediagebruik en recreatieve activiteiten. Tevens hadden we, gezien de diverse samenstelling van de wijken, oog voor niet-westerse culturele praktijken en werd zowel gepolst naar activiteiten in een informele context (bv. met vrienden of familie) als in een meer formele context (bv. in verenigings- of clubverband).

Twee methoden werden gehanteerd: een passantenenquête en een scholenquête. De vragenlijst van de passantenenquête werd ontworpen om informatie te verzamelen bij volwassenen ouder dan 18 jaar. De afname gebeurde via *face-to-face* enquêtes op openbare plaatsen (straten, parken, ...) in de vijf wijken en werden digitaal geregistreerd via tablets. Het gaat om respondenten van 18 jaar of ouder die zich op de verschillende momenten als passant of bewoner in de wijk begaven. Minderjarigen werden niet (rechtstreeks) bevroegd via de passantenbevraging. Informatie over minderjaren werd via twee kanalen verzameld: via een specifieke module voor ouders die deelnamen aan de passantenbevraging (kinderen onder de 12 jaar) en via schoolenquêtes (jongeren tussen 12 en 17 jaar).

Passantenbevraging

De vragenlijst werd geprogrammeerd in vier talen: Arabisch, Frans, Nederlands en Engels en afgenomen door een meertalig team van interviewers. Omdat de interviews werden afgenomen bij niets vermoedende passanten op openbare plaatsen en bovendien in wijken met veel profielen die moeilijker te bereiken zijn en soms weigerachtig staan tegenover bevragingen (mensen in kansarmoede, met een migratieachtergrond, taalbarrières,...) werd extra zorg besteed aan de organisatie en omkadering:

- > Er werd een **selectie gemaakt van openbare** plaatsen, waarbij rekening werd gehouden met de ruimtelijke spreiding van de openbare plaatsen en het publiek dat we er verwachtten te treffen (bv. senioren op markten, moeders aan schoolpoorten, ...).

- > **Matching:** de interviews werden afgenomen door een pool van interviewers die divers werd samengesteld naar taal, geslacht en herkomst; alle interviewers woonden of studeerden in Brussel, interviewers werkten in team waarbij steeds minstens een persoon zich vlot kon uitdrukken in Nederlands, een in het Frans en een in het Arabisch.
- > **Modelleren van de setting:** een meer uitnodigende setting werd gecreëerd door bv. koffie- en thee aan te bieden en door interviewers op strategische locaties te plaatsen. Bij bevestigingen aan de scholen werd soms tekengerief meegenomen om de kinderen te animeren terwijl ouders de vragenlijst invulden.
- > **Gebruik van incentives:** respondenten ontvingen in ruil voor hun medewerking een waardebon van 5 euro die in meerdere winkels (waaronder supermarkten) kon gebruikt worden.

Deze methoden hebben geleid tot het realiseren van een representatieve steekproef van 637 respondenten die de diversiteit van de onderzoeksperimeter weerspiegelt (zie tabel 1).

Bijna de helft van de respondenten (49,2%) is inwoner van de perimeter; de resterende groep kunnen we indelen in frequente passanten (35,9%, bezoeken de perimeter vier keer of meer per maand) en occasionele passanten (14,9%; minder dan vier keer per maand).

TABEL 1: STEEKPROEF- EN POPULATIEGEGEVENS (INDIEN BESCHIKBAAR), PERCENTAGES (N= 637)

	Steekproef (%)	Populatie (%) ^a
Gender		
Man	46,9	48,2
Vrouw	53,1	51,8
Leeftijd		
18-29 jaar	25,5	25,7
30-44 jaar	34,6	33,1
45-64 jaar	30,8	29,7
65 en ouder	9,1	11,5
Etniciteit	<i>Eerste geregistreerde nationaliteit^b</i>	
Uitsluitend Belgische achtergrond	20,7	29,5
Marokkaanse herkomst (al dan niet in combinatie met Belgische nationaliteit)	42,0	31,1
Andere dan Marokkaanse herkomst (al dan niet in combinatie met Belgische nationaliteit)	37,3	39,4

^a) Bron: BISA (Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse) en Statbel (Algemene Directie Statistiek – Statistics Belgium) (Rijksregister)

^b) Deze indicator onderschat personen met een migratieachtergrond (zeker bij personen met een Marokkaanse achtergrond), o.a. omdat men vanaf 1991 automatisch de Belgische nationaliteit bij de geboorte krijgt als minstens één ouder geboren, opgegroeid en woonachtig is in België

Schoolenquête

De vragenlijst die werd ontwikkeld voor de passantenbevraging, vormde ook de basis voor de scholenbevraging. Waar mogelijk werden beide vragenlijsten gelijk gehouden om vergelijkingen mogelijk te maken, maar op sommige punten waren aanpassingen noodzakelijk om de vragenlijst af te stemmen op de leefwereld van jongeren. Dit hebben we gedaan door bijvoorbeeld ook aandacht te besteden aan cultuurparticipatie op school, jeugdcultuur (bv. interesses op vlak van muziek, dans, gaming en omgang met cultuur/vrije tijd op sociale media) en de identiteit van de jongeren binnen hun sociale netwerken.

Aanvankelijk werd gepland om deze enquête in de scholen zelf in klasverband aan de hand van Tablets af te nemen. Omdat midden maart de scholen dicht gingen omwille van de COVID-19-maatregelen, dienden we het oorspronkelijke opzet van klassikale enquêtes te vervangen door online bevragingen. De organisatie van online bevragingen was evenwel niet haalbaar voor heel wat scholen en had een grote invloed op dit onderzoeksluik. We vonden in de perimeter slechts drie secundaire scholen bereid om de enquêtes digitaal te verspreiden onder hun leerlingen: twee Franstalige scholen met een gemengd onderwijsaanbod (algemeen, technisch en beroepsonderwijs), en een Nederlandstalige school die technisch en kunstonderwijs aanbiedt. Deze scholen liggen respectievelijk in -de buurt van- de wijken: Weststation, Oud-Laken Oost en Historisch Molenbeek.

De vragenlijsten werden naar alle leerlingen binnen de scholen verstuurd via de online leerplatformen (bv. smartschool) in de scholen, of via de e-mail adressen van de leerlingen die de scholen verzameld hadden. Na een eerste uitnodiging tot deelname werden twee herinneringen verstuurd. Hoewel de samenwerking met de scholen vlot verliep, resulteerde deze methode in minder enquêtes dan gehoopt. In totaal registreerden we 141 bruikbare enquêtes: 79 volledig ingevulde vragenlijsten en 62 partiële antwoorden die voor meer dan de helft ingevuld zijn. We kunnen bovendien bezwaarlijk spreken over een representatieve steekproef. Zo is 70% van de respondenten van het vrouwelijk geslacht en zijn leerlingen uit het algemeen secundair onderwijs en de A-stroom in de eerste graad oververtegenwoordigd en leerlingen uit het beroepsonderwijs en de B-stroom in de eerste graad ondervertegenwoordigd. Deze zelfselectie zorgt voor vertekeningen in de cijfers.

Dat een deel van de leerlingen aan het oog van het onderzoek is ontsnapt vraagt om enige voorzichtigheid bij de interpretatie van de onderzoeksresultaten. Desalniettemin zijn de cijfers bruikbaar om daar waar het kan vergelijkingen te maken tussen jongeren (12 tot 18 jaar) en volwassenen (18+). Daarnaast verschaffen de enquêtes nog steeds inzicht in de culturele beleving van heel wat jongeren binnen de wijken van het onderzoek, al dienen we daarbij wel de bedenking te maken dat deze groep actiever zal zijn op het vlak van cultuurparticipatie dan wanneer we een representatief staal van de jongeren zouden bevraagd hebben via klassikale enquêtes.

KWALITATIEF LUIK

De kwalitatieve studie van het culturele aanbod en de participatie hieraan welke werd uitgevoerd door de onderzoekers van het CEDEM is gebaseerd op meerdere onderzoeksinstrumenten:

- > Observaties in de buurt
- > Semi-gestructureerde interviews met betrokkenen (de verantwoordelijken van de culturele instellingen en enkele medewerkers)
- > Participerende observaties van georganiseerde activiteiten en semi-gestructureerde interviews met participanten.
- > Verzameling van visuele gegevens (foto's en video's gemaakt door de onderzoekers of ontvangen via de deelnemers, en kaarten ingevuld door de geïnterviewde participanten).

In totaal werden 21 participatieve observaties uitgevoerd binnen de door de betrokken culturele instellingen georganiseerde initiatieven (diverse workshops, theatervoorstellingen, cursussen, evenementen binnen de instellingen en in openbare ruimtes, etc.) en werden 20 observaties in buurten binnen de vijf wijken georganiseerd. In totaal werden 34 sleutelfiguren uit het veld geïnterviewd en werden 19 deelnemers betrokken bij formele interviews of semi-gestructureerde discussies, terwijl anderen informeel werden benaderd tijdens observaties. In totaal gaat het om ongeveer 150 deelnemers. Naast de transcripties van deze ontmoetingen werd er ook visueel materiaal verzameld.

Deze beelden hebben een meervoudige functie. Ten eerste stellen ze ons in staat om terug te gaan naar de etnografische context, door opnieuw de elementen te identificeren die aanwezig waren maar misschien werden gemist bij de eerste waarneming. Ten tweede bieden ze complementair materiaal, aangezien ze kunnen worden gebruikt om de waargenomen situaties te illustreren met andere middelen dan het geschreven en gesproken woord. Door de combinatie van verbale en (audio)visuele registraties, door middel van beelden en geluid, wordt de inhoud van bepaalde activiteiten gereproduceerd.

Op vergelijkbare wijze werden visuele kaarten gebruikt tijdens interviews met deelnemers om de typologie van culturele activiteiten in kaart te brengen. De geïnterviewden konden op kaarten waarop de wijken werden afgebeeld de culturele plaatsen die ze bezocht hadden aanduiden. De kaarten laten toe om de bewegingen in de buurt van de betrokken persoon te visualiseren in het licht van zijn of haar culturele interesses. De aantekeningen van de ondervraagde en van de onderzoeker bij deze kaarten, alsook de mondelinge beschrijving tijdens de uitwerking van de kaart, vormden de basis voor verdere analyses.

De combinatie van verschillende maar complementaire methoden maakte het mogelijk om de gegevens uit de etnografische studie op gepaste wijze te verwerken. De opgenomen semi-gestructureerde interviews waren geschikt voor het interviewen van de verantwoordelijken van de culturele instellingen omdat zij vrij goed bekend zijn met de onderzoeksmatige aanpak en omdat zij een overschouwend beeld hebben van het cultuuraanbod in het gebied. Daarnaast werd deze tool gebruikt bij zeer geëngageerde deelnemers, die niet alleen deelnamen aan de activiteiten maar vaak ook de promotoren bleken van enkele kleinere culturele initiatieven in de buurt.

Om deze redenen was het mogelijk om meer gestructureerde interviews uit te voeren, waarin ook aan de geïnterviewden werd gevraagd om een kaart te maken met een visuele beschrijving van hun culturele activiteiten. Daarnaast maakte de participatieve observatie aan een reeks georganiseerde initiatieven het mogelijk om aanvullende gegevens over de culturele participatie van een meer divers panel van deelnemers, variërend van zeer frequente tot zeer onregelmatige, te verzamelen. Binnen deze

observaties, maar ook door de verkenningen van het gebied, konden de onderzoekers foto's en video's verzamelen.

De maatregelen die op 18 maart 2020 ingingen om de verspreiding van COVID-19 tegen te gaan, had geen negatieve invloed op de etnografische studie welke op dat moment reeds gevorderd was, maar had zeker een impact op bepaalde activiteiten. In het bijzonder werden enkele van de laatst geplande afspraken geannuleerd en konden er vooral geen culturele activiteiten meer plaatsvinden, wat de verderzetting van de observaties bij deelnemers en het contact met andere deelnemers verhinderde.

De methoden werden aangepast aan de nieuwe context om aanvullende gegevens te verzamelen en de etnografische analyse te vervolledigen. Concreet organiseerden de onderzoekers videoconferenties met sleutelpersonen die beschikbaar waren en instemden met een online interview. Andere respondenten konden niet ingaan op de uitnodiging gezien de crisissituatie, die in het bijzonder de culturele sector en haar werknemers zwaar heeft getroffen.

Tevens werd in de analyses gebruik gemaakt van online materiaal (documentaires, Facebook-pagina's, websites). Daarnaast werd aan de reeds ondervraagde personen gevraagd om een korte toelichting te geven over de actuele stand van zaken. Concreet stuurden de onderzoekers een e-mail met de vraag of bepaalde activiteiten werden voortgezet tijdens de lockdown-periode en in welke vorm, of het publiek de culturele instelling tijdens de lockdown benaderde met vragen en welke plannen er werden overwogen voor de heropening.

Na het veldwerk werden de voorlopige resultaten van het onderzoek gepresenteerd en besproken met inwoners en personen die nog niet eerder waren ontmoet in drie workshops die respectievelijk in Laken, Molenbeek en in een middelbare school in het bestudeerde gebied werden georganiseerd. In totaal namen ongeveer 45 mensen deel. De discussies spitsten zich toe op enkele van de participatiecijfers die via de kwantitatieve enquête werden verzameld, alsook op de definitie van "cultureel initiatief" voor de inwoners en de verenigingen die in het gebied werkzaam zijn, de communicatiemethoden, de inhoud, mogelijke conflicten en spanningen en ten slotte de aanbevelingen die uit de studie voortvloeiden. De gevoerde discussies bevestigden de bevindingen van het onderzoek, maar maakten het ook mogelijk om bepaalde verduidelijkingen en nuances in de analyse op te nemen.

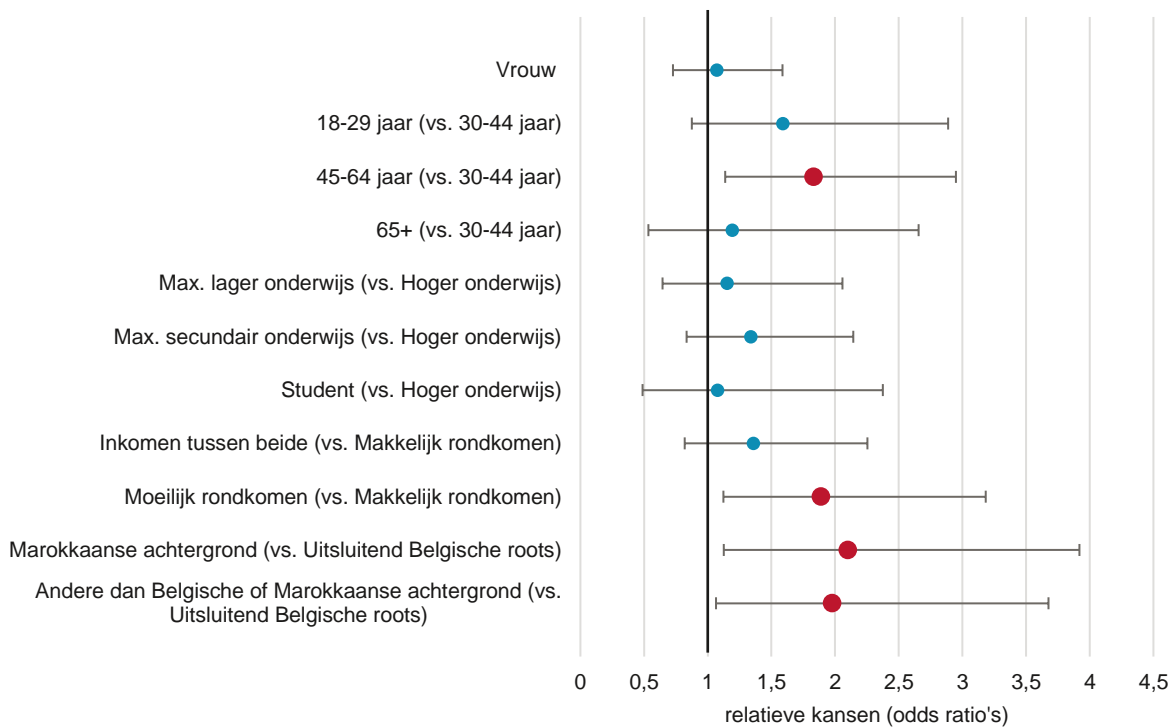
DE BELANGRIJKSTE ONDERZOEKSRESULTATEN

Hoewel ze steunen op verschillende methoden - kwantitatieve bij de onderzoeksgroep CuDOS (UGent), kwalitatieve bij CEDEM (ULiège) - hebben de twee onderzoekslijnen geleid tot gemeenschappelijke of complementaire resultaten.

In dit deel beschrijven we de belangrijkste resultaten uit zowel het kwantitatieve als kwalitatieve onderzoeksluik (de resultaten uit het kwalitatieve onderzoeksluik kunnen herkend worden door de cursieve schrijfwijze). Door het samenbrengen van de resultaten uit deze twee onderzoekslijnen, creëren we zowel een breed- als zoombeeld op de regio en het culturele leven in deze regio. Dit laat ons toe grip te krijgen op de dynamieken die zich afspelen in het culturele leven in de vijf onderzochte wijken. We vatten de resultaten hieronder samen in elf punten en vullen de bevindingen telkens aan met cijfergegevens en citaten die rechtstreeks uit het onderzoeksrapport komen.

1. Er bestaat een **behoefte aan cultuur** en informatie in de verschillende wijken. Respectievelijk 23% en 28% zijn het uitdrukkelijk niet eens met des stellingen dat er een voldoende omvangrijk cultureel aanbod is in de buurt en dat er genoeg informatie is over het vrijetijdsaanbod in de buurt. Deze vraag naar meer cultuur en informatie is veel sterker dan de vraag naar een groter commercieel aanbod. Dergelijke verzuchtingen zijn meestal ook groter voor mensen met een lager inkomen, wat erop wijst dat vrije tijd, cultuur en de communicatie omtrent vrije tijd en culturele mogelijkheden in het gebied meer worden verlangd door mensen die in precare omstandigheden leven..

FIGUUR 2: VERSCHILLEN IN BEHOEFTE AAN UITGEBREIDER CULTUURAAANBOD: RELATIEVE KANSSEN (ODDS RATIO'S¹ MET BETROUWBAARHEIDSINTERVAL 95%, MULTIVARIATE ANALYSE)

Rode punten en assen die 1-as niet snijden wijzen op statistisch significante verschillen, rechts van de 1-as betekent een grotere relatieve kans dan de referentiegroep, links van de 1-as betekent een kleinere relatieve kans

¹ Odds ratio's schommelen rond de waarde 1 al naargelang de categorie samengaat met een hogere of lagere kans dan de referentiecategorie op een positief antwoord in de afhankelijke variabele (hier: behoefte aan een uitgebreider cultuuraanbod t.o.v. geen dergelijke behoefte). We noteren hier bv. een odds ratio van 1,9 voor personen die moeilijker rondkomen. Dit betekent dat in vergelijking met de personen die makkelijk rondkomen (referentiegroep), personen die moeilijker rondkomen bijna 2 keer meer kans hebben behoefte te hebben aan een uitgebreider cultuuraanbod (t.o.v. niet) en dit gecontroleerd voor de andere kenmerken. Merk op dat bij odds onder de 1 het beter is de vergelijking om te draaien. Een odds ratio van bv. 0,5 zou dan betekenen dat in vergelijking met de personen die moeilijk rondkomen, personen die makkelijk rondkomen (referentiegroep) 2 keer (=1/0,5) minder kans hebben een behoefte te uiten aan een uitgebreider cultuuraanbod en dit gecontroleerd voor de andere kenmerken.

De culturele infrastructuur en aanbod in de buurt moeten rekening houden met de levensomstandigheden en de prioriteiten van de bewoners van de wijk, evenals met de onzekere situaties, zoals die tot uiting komt in interviews en observaties. Vanwege de sociaal-economische realiteit waarin de culturele instellingen opereren, dragen dergelijke organisaties vaak een dispositie richting sociale sensitiviteit. Dit weerspiegelt een centraal thema in de studie, namelijk dat cultuur - en kunst - niet alleen in esthetische termen wordt opgevat, maar ook wordt ontwikkeld als een middel om sociale doelen te bereiken, waaronder leer- en socialisatieprocessen. Op deze manier zijn culturele activiteiten, naast louter vermaak, zinvol voor individuen en dragen ze bij aan hun welzijn, temeer door hen middelen te verschaffen waarmee ze actief kunnen deelnemen aan de context waarin ze leven.

Quotes:

« [n]otre mission c'est d'abord de voir quels sont les besoins de ces populations et de construire avec eux des activités qui sont demandées par les gens eux-mêmes, et qui puissent avoir une importance au niveau de la cohésion sociale, [...] et de l'inclusion » (RP3, entretien, 20/11/2019).

« il y aura une communion de valeurs, d'esprit, pour se dire on ne fait pas de l'art pour de l'art » (RP32, entretien, 23/4/2020).

« c'est ce qui nous permet d'être en lien étroit avec les habitants, qui viennent les trouver pour des questions très pragmatiques [...] qui ne viennent pas nécessairement interpeller des centres culturels pour venir faire de la peinture [...], c'est d'autres préoccupations » (RP20, entretien, 18/2/2020).

-
2. In de meeste buurten trekken enkele culturele instellingen het merendeel van de aandacht. Het kennen van een culturele organisatie is echter geen garantie voor een bezoek, maar verhoogt wel de kans daarop. De omvang van de erkenning hangt af van de zichtbaarheid van de organisatie (bijvoorbeeld KANAL Centre Pompidou: bekend bij meer dan 60% in Noordwijk), maar is ook het resultaat van de mate van inbedding in het sociale weefsel van de wijk (zoals bij het Huis van Culturen en Sociale Samenhang in Historisch Molenbeek: bekend bij 50%). Sommige organisaties richten zich op specifieke disciplines zoals dans en theater of focussen op een specifiek segment van de bevolking (bijvoorbeeld kinderen) en zijn daardoor minder gekend.

**TABEL 2: KENNIS VAN EN BEZOEK AAN CULTURELE INSTELLINGEN IN DE
 BUURT (OP BASIS VAN FOTO'S): PERCENTAGES.**

	Gekend door (%)	Bezocht door %
Historisch Molenbeek (N= 181)*		
L'Epicerie	16,0	6,1
Huis van Culturen en Sociale Samenhang / Maison des Cultures et de la Cohesion'	50,3	31,5
MIMA	39,2	16,0
La Fonderie	33,2	14,4
Rive Gauche	18,8	9,4
KANAL Centre Pompidou	47,5	28,2
Noordwijk (N= 109)*		
CréACtions	20,2	6,4
Centrum Noordpool / Centre Pole Nord	46,8	26,6
Kaaitheater	22,9	3,7
KANAL Centre Pompidou	62,4	6,4
ABC (arts basic for children)	15,6	26,6
Oud-Laken Oost (N= 172)*		
Maison de la Creation	47,1	8,2
Nekkersdal	54,1	9,4
Bibliotheek van Laken	74,4	14,9
L'Horizon	12,2	1,3
Théâtre les Coeurs de Bois	7,0	0,5
Havenwijk (N= 71)*		
Parckfarm	29,6	29,7
Centre Communautaire Maritime CCM	45,1	33,7
Allée du Kaai	28,2	52,3
Magasin 4	23,9	4,7
Kaaitheater	32,4	1,7
Weststation (N= 95)*		
D'Broej – Centrum West	6,3	1,1
La J	7,4	5,3
Ultima Vez	16,8	4,2
Raffinerie	12,6	5,3
Recyclart	14,7	5,3
Vaartkapoen (VK)	5,3	2,1

* Het aantal respondenten verschilt naargelang de wijk. Respondenten kregen op basis van de buurt waarin men woont of passeert een lijst met een vijf- à zestal culturele instellingen uit de desbetreffende wijk voorgelegd.

*De meest effectieve manier om de bewoners van de wijken te mobiliseren voor culturele activiteiten is wat de geïnterviewden onder de vertegenwoordigers van de culturele instellingen definiëren als "nabijheidscommunicatie". Het is van cruciaal belang om de bewoners te informeren over culturele activiteiten door middel van directe en persoonlijke communicatie, bijna door van deur tot deur te gaan. Een dergelijk proces wordt ontwikkeld dankzij een gedegen kennis van en een langdurige connectie met de omgeving. Daarnaast bevordert de mond-aan-mond reclame tussen de deelnemers de betrokkenheid van nieuwe mensen. Bovendien kan het engagement in de ene instelling het engagement in de naburige instellingen vergemakkelijken, hetgeen weliswaar indruist tegen het idee van concurrentie tussen instellingen (hoewel in sommige gevallen concurrentie wel degelijk voorkomt, bijvoorbeeld wanneer er een gebrek aan financiële middelen is of wanneer organisaties niet met elkaar communiceren). Er zijn echter meer aanwijzingen die wijzen in de richting van **samenwerkingsverbanden en partnerschappen**.*

Quotes:

« [...] on essaie aussi d'avoir les gens du quartier, alors on doit les sensibiliser, on doit faire du porte à porte » (RP23, entretien, 21/2/2020)

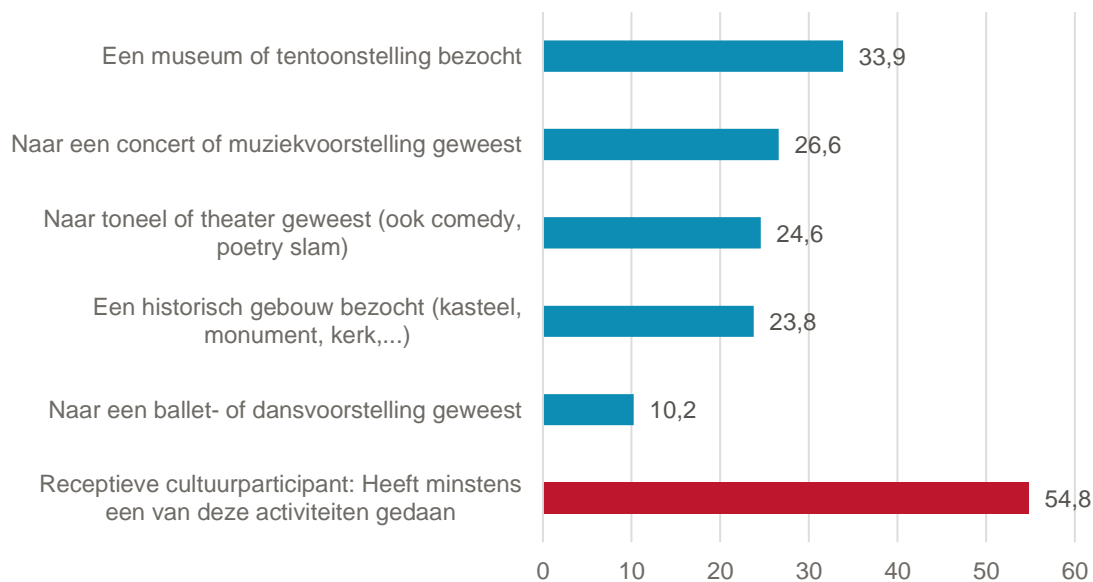
« l'important c'est le contact, il faut être en contact avec les gens. C'est pas via des bêtes flyers ou Facebook qu'on arrive à nouer une relation de confiance qui fait que les gens voudront venir » (RP21, RP22, entretien, 21/02/2020).

« La confiance qui s'est installée, ça c'est super important. Parce que les gens du quartier sont méfiants. Et donc il faut instaurer une confiance » (RP9, entretien, 17/12/2019).

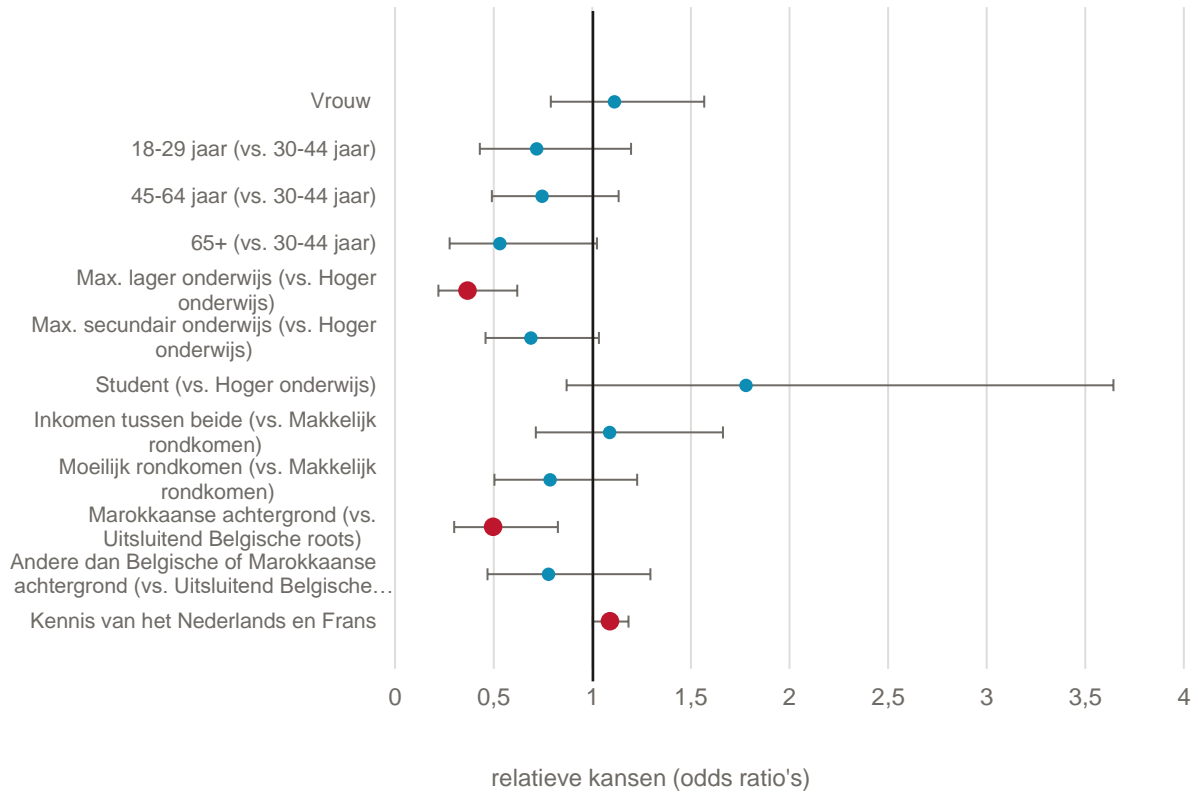
« [...] c'est beaucoup d'énergie d'aller chercher les gens, même les voisins, les gens proches ici, on doit aller les chercher, les enfants qui jouent dans la cour, on doit leur dire, vous voulez venir [à l'activité culturelle] » (RP24, entretien, 4/3/2020).

3. De **deelname aan het receptieve cultuuraanbod is vrij hoog**, met name 55% nam deel aan dit aanbod. Dit cijfer bevat iedereen die binnen de referentieperiode van 6 maanden voor het afnemen van de enquête naar een museum, concert, theater, dansvoorstelling, of erfgoedsite ging. In de steekproef participeert de occasionele passant, die buiten het studiegebied woont, het sterkst aan het receptieve cultuuraanbod: 66% t.o.v. 52% bij de inwoners en 55% bij de frequente passanten. Ten tweede biedt de stedelijke context de gelegenheid deel te nemen aan een breed cultureel aanbod. De toegang tot receptieve cultuur is echter ongelijk verdeeld volgens enkele sociale verschillen. In het algemeen hebben de laaggeschoolden, mensen met Marokkaanse *roots* en mensen met een minder goede kennis van het Nederlands en het Frans, een minder grote kans op deelname aan het zogenaamde receptieve aanbod van kunst en erfgoed.

FIGUUR 3: RECEPTIEVE CULTUURPARTICIPATIE: PERCENTAGES (N=635)

FIGUUR 4: VERSCHILLEN IN RECEPTIEVE CULTUURPARTICIPATIE: RELATIEVE KANSSEN (ODDS RATIO'S MET 95% BETROUWBAARHEIDSINTERVAL, MULTIVARIATE ANALYSE)

Rode punten en assen die de 1-as niet snijden wijzen op statistisch significante verschillen, rechts van de 1-as betekent een grotere relatieve kans dan de referentiegroep, links van de 1-as betekent een kleinere relatieve kans

*Het kennen van de specifieke codes en onderwerpen van een cultureel evenement lijkt een belangrijke factor te zijn om deelname te vergemakkelijken. Vandaar het idee om onderwerpen voor te stellen die verband houden met de behoeften en belangen van de mensen, of om hen te betrekken bij een geleidelijk proces van gewenning als de artistieke praktijken en de inhoud nieuw zijn. De culturele instellingen richten zich op de maatschappelijke vraagstukken van het gebied en reageren daarop door een aantal relevante problemen aan te pakken (bijvoorbeeld analfabetisme of jeugdvragestukken). In een gebied dat gekenmerkt wordt door sociaal-economische onzekerheid is kunst op zich echter niet noodzakelijkerwijs een prioriteit voor de bewoners. Ook zullen de mensen in de wijken zich niet altijd herkennen in de voorgestelde culturele onderwerpen, zeker niet als deze los staan van de stedelijke problematiek. In plaats daarvan komen vormen van **kunst die de geleefde ervaringen in de buurt naar waarde schatten** beter naar voren en kunnen ze ook een verandering van de negatieve beeldvorming veroorzaken.*

Quotes:

« [...] raconter une nouvelle histoire de Bruxelles. [...] on met l'accent sur cette diversité extraordinaire de Bruxelles, [...] [ce qui permet de] redécouvrir la ville, parce qu'en se promenant avec ces nouveaux bruxellois [...] j'ai appris des choses. [...] on est une ville avec cette caractéristique de diversité, de langues différentes [...] que certaines personnes vont voir comme quelque chose de négatif, et nous on cherche à contribuer à notre échelle à pouvoir en faire quelque chose de positif, un enrichissement. [...] et donner la possibilité à beaucoup de personnes qui sont ici, qui souvent sont en difficulté, de leur donner droit à la parole » (responsable association, notes de terrain, 23/1/2020).

« nous ne faisons pas des choses pour eux, mais des choses avec eux. [...] les habitants sont informés, responsabilisés, outillés » (Opérateur d'une association, documentaire visionné le 22/4/2020).

« c'est toutes des histoires de vie incroyables, [...] on relie à la vie actuelle et aux préoccupations actuelles. Si on veut intéresser les gens, il faut savoir d'où ils viennent, ce qui les intéresse » (RP8, entretien, 12/12/2019).

« on a fait un gros travail d'analyse partagé du territoire [...], c'est-à-dire aller à la rencontre des gens, c'est quoi pour vous la culture, le culturel, ce que vous aimez, comment est-ce que vous vous sentez ici, etc., quel est le sens de tout ça. Et donc en croisant toutes les infos, les rencontres, on a pu déterminer des enjeux prioritaires et des objectifs à remplir » (RP20, entretien, 18/2/2020).

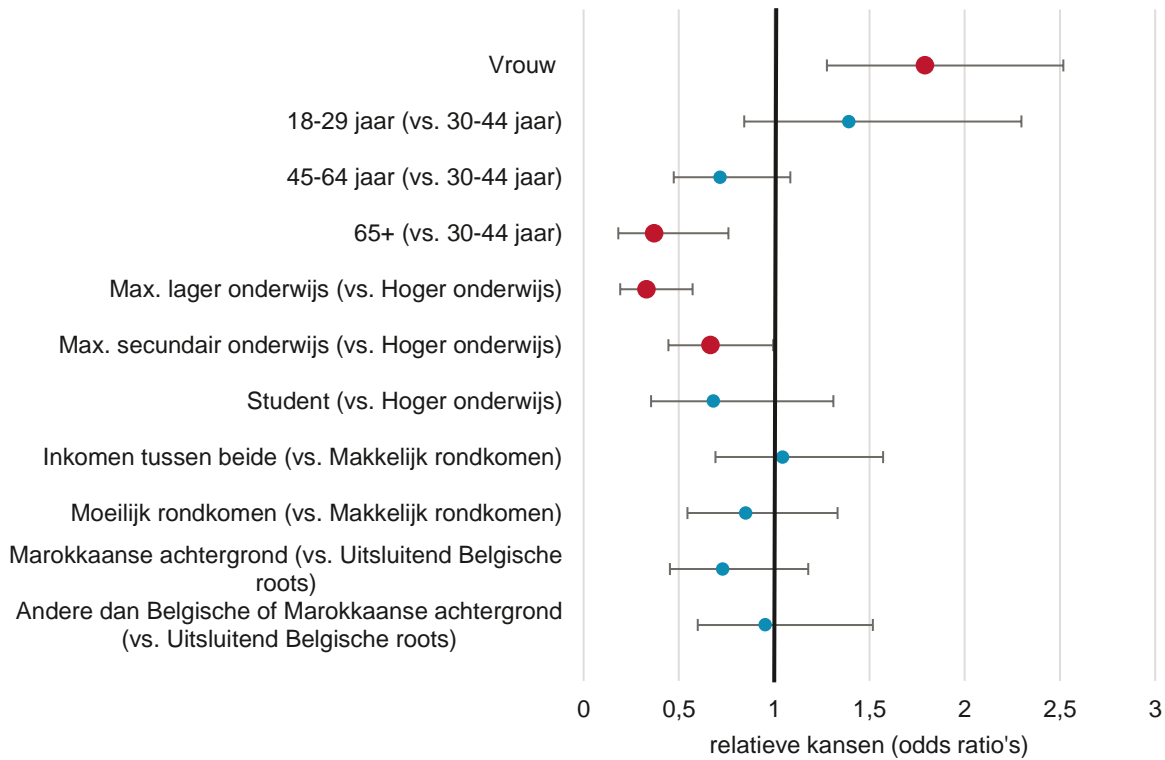
4. **Creativiteit is een culturele drijfveer** in het gebied. De mate van creatief engagement is vrij hoog (45%). Tot de meest populaire hobby's behoren handwerk (16%), beeldende kunst (16%) en muziek (13%). Voor de leerlingen (-18) is de creatieve betrokkenheid nog breder en verschuiven de specifieke interesses meer naar creatief schrijven en dansen, naast beeldende kunst en muziek (zie figuur 5). Hoewel deze activiteiten meestal binnenshuis worden uitgevoerd, is de vraag naar een georganiseerde ondersteuning van de creatieve hobby in het algemeen groot.

TABEL 3: CREATIEVE HOBBY: PERCENTAGES (N=635)

	%
Ambachtelijke hobby: naaien, weven, bloemschikken, creatief hout- of metaalbewerken...	16,2
Beeldende kunst (boetseren, keramiek, schilderen, glaswerk, edelsmeedkunst, tekenen,...)	16,2
Muziek maken (instrument, elektronisch,...) of zingen	13,4
Creatief schrijven (teksten, gedichten, dagboek, blog,...)	12,4
Dansen (stijldansen, urban dance, volksdans, jazz, klassieke dans,...)	11,5
Audiovisuele kunst (fotografie, video,...)	8,5
Theater (stand-upcomedy, toneel, poetry slam, musical...)	6,8
Circus (acrobatie, goochelen,...)	4,4
Creatieve hobby (totaal, laatste 6 maanden beoefend)	52,6
Regelmatige beoefening van een creatieve hobby (totaal, minstens één creatieve hobby minimaal 4 keer gedaan voorgaande 6 maanden)	41,1

FIGUUR 5: VERSCHILLEN IN CREATIEVE PARTICIPATIE: RELATIEVE KANSEN (ODDS RATIO'S MET 95% BETROUWBAARHEIDSINTERVAL, MULTIVARIATE ANALYSE)

Rode punten en assen die de 1-as niet snijden wijzen op statistisch significante verschillen, rechts van de 1-as betekent een grotere relatieve kans dan de referentiegroep, links van de 1-as betekent een kleinere relatieve kans

*De etnografie laat zien dat creatieve cultuur meer waarde krijgt als het leidt tot **zinvol leren** en relevantie heeft in het dagelijks leven. Bovendien wordt het expressiepotentieel van individuen binnen culturele initiatieven die ruimte bieden voor creatieve actie en die de **co-constructie van culturele inhoud** mogelijk maken, vergroot en versterkt het de betrokkenheid van de deelnemers. De creatieve culturele sfeer vormt zich dan als een plek waar horizontale relaties de uitwisseling van ervaringen bevorderen. Het idee is dat ieders interesses en talenten moeten worden gewaardeerd en versterkt door middel van creatieve, informele en bottom-up praktijken. Op die manier biedt cultuur alternatieve ruimtes ten aanzien van de soms restrictieve - en oordelende - institutionele domeinen.*

Quotes:

« dans la société de manière générale il y a assez peu de place pour ça, pour la créativité, pourtant ce sont des choses essentielles dans la vie de tous les jours, mais l'école a pris le choix de ne pas les mettre en avant pour plein de raisons, et là il y a justement un endroit où ils peuvent développer ça, où ils peuvent libérer cette créativité, ce ressenti, [...] parfois on essaie d'étouffer ça, il doit être démontré, démontrable, et là on est dans quelque chose, je le fais comme ça parce que je le sens comme ça, c'est à l'instinct et je ne le comprends pas, sans aucune rationalité » (RP26, entretien, 4/3/2020).

« les personnes que je rencontre, [...] quand je dis, je suis à Molenbeek, on me dit, oh, tu es à Molenbeek ! Avec tout ce qui s'est passé, mais moi je trouve que Molenbeek, tu peux passer ton temps, tu remplis ton agenda, tu fais plein de choses à Molenbeek ! [...] je vais à [l'institution culturelle], je rentre à 11h du soir, je suis à pieds, je connais plein de personnes qui sont comme ça. Mais j'en connais d'autres qui disent, ah non ! [...] c'est très mitigé. Le racisme ça existe aussi, c'est pas éradiqué » (Jacinthe, entretien, 24/1/2020).

« c'est l'audace artistique, c'est aider chacune et chacun à se connecter à sa propre créativité. [...] [ailleurs] on place dans des canevas qui sont trop rigides, qui peuvent presque parfois devenir dogmatiques par rapport à une certaine approche, alors qu'en fait c'est de l'ordre de l'intuition, du plaisir, et puis ça peut donner lieu à des disciplines, à une pratique plus appuyée, on apprend et on construit, mais le truc à saisir, c'est s'autoriser à se connecter à quelque chose » (RP20, entretien, 18/2/2020).

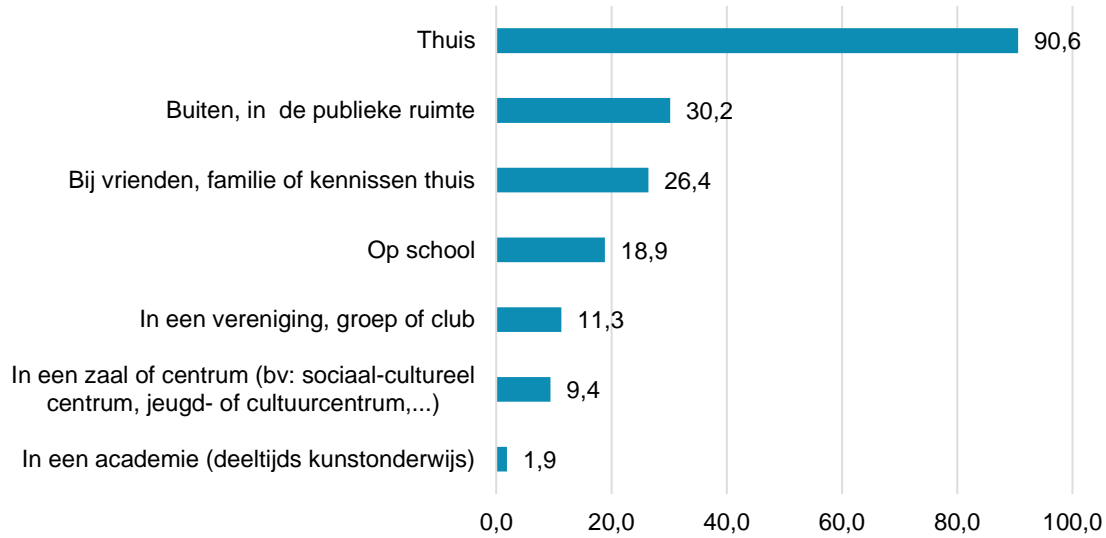

5. Van cultuur wordt vaak gesteld dat het een **expressieve uitlaatklep voor de jeugd** vormt. Daarnaast toont onderzoek aan dat cultuur een belangrijke rol vervult in de **opvoeding en socialisatie** van kinderen en jongeren. Jongeren die naar school gaan in de perimenter tonen ook zelf een brede betrokkenheid bij creatieve activiteiten. Er zijn echter maar weinig van hen die hun hobby's buitenshuis in een georganiseerde omgeving uitvoeren. In tegenstelling tot de volwassenen in deze studie, lijken de jongeren geen uitgesproken behoefte te hebben aan institutionele ondersteuning in de beoefening van hun creatieve hobby. Ten slotte lijkt hun grote belangstelling voor hiphop/rap muziek - in tegenstelling tot andere genres - te suggereren dat de urbane invulling van de culturele activiteit belangrijk is.

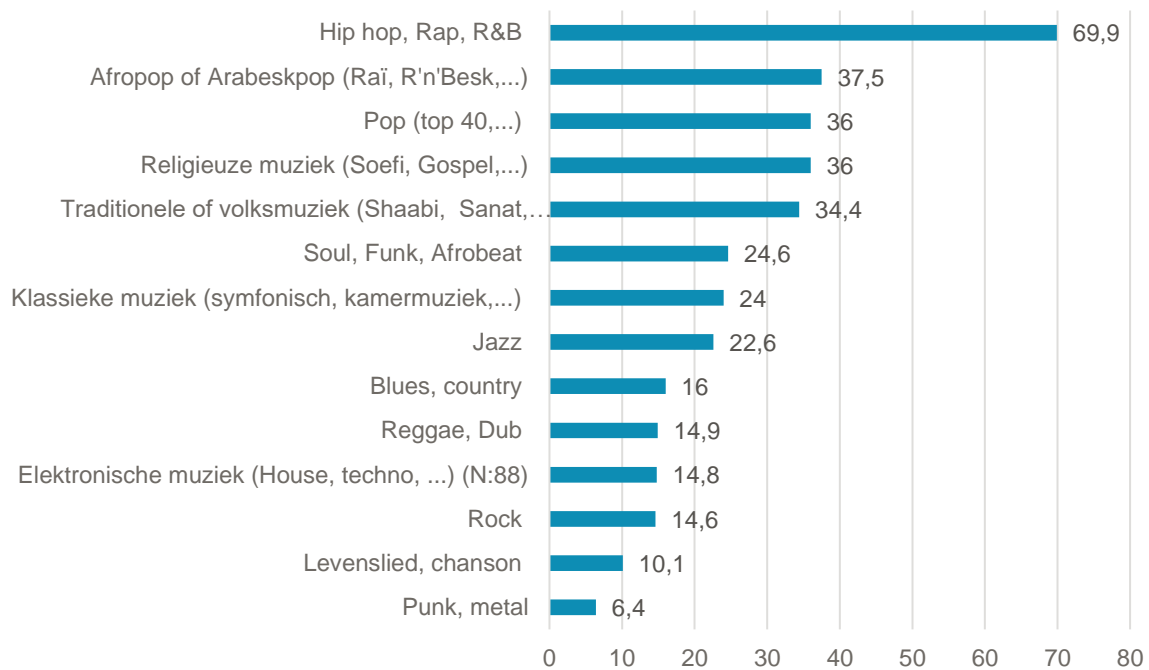
TABEL 4: DE CREATIEVE HOBBY'S VAN JONGEREN: PERCENTAGES (SCHOOL SURVEY, N=87)

	%
Beeldende kunst (boetseren, keramiek, schilderen, glaswerk, edelsmeedkunst, tekenen,...)	29,9
Creatief schrijven (teksten, gedichten, dagboek, blog,...)	29,9
Muziek maken (instrument, elektronisch,...) of zingen	26,4
Dansen (stijldansen, urban dance, volksdans, jazz, klassieke dans,...)	24,1
Audiovisuele kunst (fotografie, video,...)	24,1
Ambachtelijke hobby: naaien, weven, bloemschikken, creatief hout- of metaalbewerken...	6,9
Theater (stand-upcomedy, toneel, poetry slam, musical...)	5,7
Andere	5,7
Circus (acrobatie, goochelen,...)	3,4
Beoefent minstens 1 creatieve hobby (totaal)	60,9

FIGUUR 6: PLAATS VAN DE CREATIEVE HOBBY - JONGEREN: PERCENTAGES (SCHOOL SURVEY, N=53)

FIGUUR 7: MUZIEKSMAAK: PERCENTAGE DAT GRAAG NAAR GENRE LUISTERT (N TUSSEN 69 EN 103)

*De **creatieve dimensie** wordt vaak genoemd als een bijzondere plek die flexibeler is en meer aansluit bij de talenten van de jongeren uit de buurt dan de dwingendere instellingen zoals scholen. In het algemeen is de behoefte van jongeren om alternatieve manieren te ervaren om zich te ontwikkelen en hun eigenwaarde te vergroten aanzienlijk. Wanneer negatieve voorstellingen, bijvoorbeeld over de wijk zelf of gericht op specifieke culturele en religieuze zaken, zich in het zelfbeeld van de jeugd nestelen, hebben creatieve activiteiten het vermogen - en de verantwoordelijkheid - om in de omgekeerde richting te werken. Een ondersteunend cultureel kader kan dan een preventief middel zijn om de jongeren van afwijkend gedrag te weerhouden, naast het bevorderen van positieve leermomenten.*

Quotes:

« [...] c'était d'une part important pour eux d'être valorisés dans nos activités, [...] avoir un public qui n'est parfois pas de Molenbeek et qui est très surpris [...] de voir des jeunes dont ils avaient entendu parler mais de façon très négative, autrement, en train de [participer à l'activité culturelle], [...] super accueillants, avec un grand sourire, [...] ce sont des véritables ambassadeurs en fait de la commune de Molenbeek » (RP6, entretien, 11/12/2020).

« tout le temps, il y a toujours eu un bout d'atelier créatif, [...] pas comme apprendre une technique artistique mais comme moyen d'expression de ce que les gens [...] vivent. [...] à aujourd'hui, dans la plupart de nos activités, qu'elles soient collectives, individuelles, il y aura toujours ce souci à un moment donné d'avoir la culture comme outil d'émancipation, comme outil d'expression, comme outil de citoyenneté » (RP32, entretien, 23/4/2020).

6. De **belangrijkste barrières** om deel te nemen aan het receptieve cultuuraanbod zijn: tijdsgebrek (40%), een te hoge prijs (28%), gebrek aan interesse (29%) en aan kennis (28%). Vaak is een gebrek aan tijd een gemakkelijk antwoord wanneer gevraagd wordt om redenen van non-participatie. Desalniettemin hangt het samen met de levens en sociale verantwoordelijkheden die kenmerkend zijn voor de onderzoekscontext.

TABEL 5: SOORTEN DREMPELS: SAMENSTELLING EN PERCENTAGE (N=628)

	% dat drempel heeft aangeduid
Financiële drempel	28,0
Ik vind de toegang te duur	28,0
Fysieke drempel	14,2
Ik kan er moeilijk geraken (te ver, moeilijk bereikbaar,...)	9,1
Een gezondheidsprobleem hindert mij	7,0
Interessedrempel	29,0
Het interesseert me niet	27,1
Mijn eerdere ervaringen vielen tegen	3,3
Tijdsdrempel	39,8
Ik heb er niet genoeg tijd voor	37,9
Ik heb al te veel andere hobby's	8,3
Kennisdrempel	27,6
Ik heb er te weinig informatie over	23,4
Ik ken er te weinig van	9,1
Sociale drempel	15,9
Er is niemand die met mij mee kan of wil	10,2
Ik zou mij er niet op mijn gemak voelen	5,3
Mijn familie en/of vrienden zouden sommige activiteiten afkeuren	2,2
Taaldrempel	7,2
De taal die er wordt gesproken is moeilijk voor mij	7,2

Sommige deelnemers aan het etnografisch onderzoek wijzen op het belang van het **tijdsaspect** van culturele activiteiten. Momenten die stroken met de familiale verantwoordelijkheden, bijvoorbeeld voor moeders, kunnen participatie van deze personen bevorderen. De **prijs** van de cultuur kan ook een factor zijn die van invloed is op de deelname. In lijn met het idee van een democratisering van de cultuur worden echter reeds maatregelen ondernomen om mensen met minder economisch kapitaal in staat te stellen te participeren. Ten slotte kan een cultureel aanbod dat **passieve** - in plaats van creatieve en actieve - participatie vooropstelt en dat geen voeling toont met de geleefde ervaringen in de buurt, leiden tot een gebrek aan belangstelling.

Quotes:

« il fallait [pour les mamans des tous petits] qu'elles trouvent une solution pour pouvoir venir [...], c'est un enjeu, [...] des familles qui ont d'autres préoccupations, [...] de santé, de garde des enfants, elles sont isolées, ou elles sont sans papiers et ont plein de démarches à faire, c'est très difficile de leur faire comprendre qu'elles peuvent avoir un temps à elle, et que c'est très important aussi, [...] c'est aussi prendre un temps pour leur famille, parce que ça va [...] pouvoir les nourrir... [...] et que ça fera du bien à l'ensemble de la famille. Mais c'est une culture qui n'existe pas en fait » (RP17, entretien, 29/1/2020).

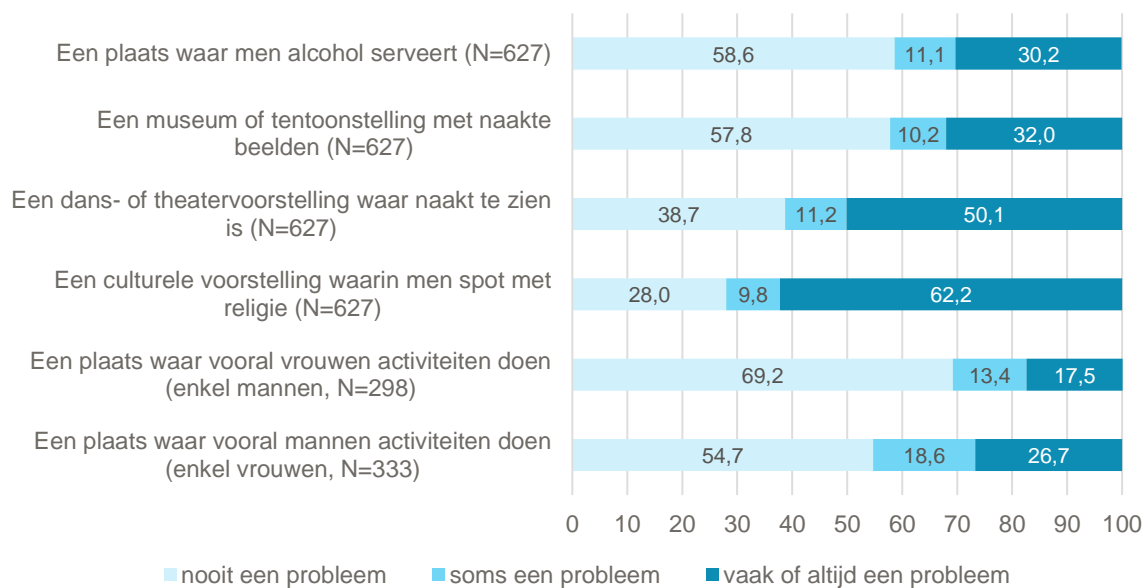
« [J]es élèves ont assisté à une [activité culturelle] qui parlait du racisme. La particularité de [l'activité], c'était très jeune, il y avait de la musique, et le sujet intéressant, [...] très captivant, ça a plu beaucoup aux élèves, parce qu'il y avait de la musique, il y avait la jeunesse, la danse. Les élèves étaient très captivés par le contenu même. [...] par contre quand on va [à une activité culturelle] [...] d'un niveau intellectuel un peu plus élevé, [...] ils ne comprennent pas les messages, ils ont du mal à suivre, là on sent qu'ils ne sont pas très attachés. [...] il y a une partie [...] qui vont être captivés, mais le reste ne va pas être intéressé parce que le niveau, les personnages, ne les captivent pas, ne leur parlent pas » (RP34, entretien, 28/4/2020).

« [...] on ne sait pas faire tout, tout en même temps. [...] j'essaie... [...] parfois c'est payant aussi, des fois t'arrives pas. [...] une fois on a pris le petit-déjeuner, et puis on a été dans un concert, ça nous a couté 20 euros ! [...] je suis invitée le 8 février, c'est une soirée entre femmes, [...] habillées, en ville. [...] je ne suis jamais allée dans ce petit restaurant. [...] là c'est 30 euros. [...] quand c'est tous les mois, ça fait un truc ! C'est souvent payant ! » (Houria, notes de terrain, 15/1/2020).

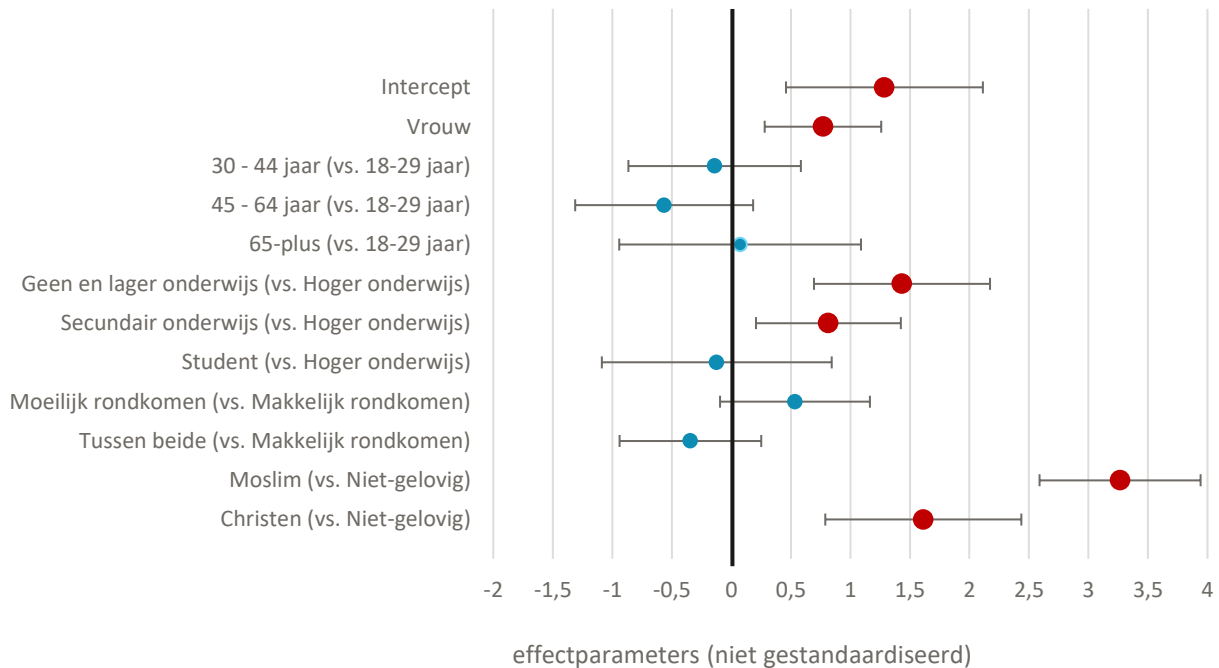

7. Symbolische drempels beïnvloeden eveneens de cultuurdeelname. Het gebruik van naakt in theater en exposities, het serveren van alcohol bij evenementen en het bespotten van religie roept vaak reacties op. Deze reacties verschillen naar gelang geslacht, religie en opleidingsniveau. Vrouwen, moslims, christenen en mensen met een lager opleidingsniveau ervaren vaker dan mannen, niet-gelovigen en hoger opgeleiden ongemak in dergelijke situaties (bv. wanneer naakt wordt vertoond of alcohol wordt geconsumeerd). Echter, hoewel deze symbolische drempels het sterkst naar voor komen bij vrouwen, gelovigen en lager opgeleiden, stellen we ze ook vast bij andere inwoners en passanten van de onderzoeksperimeter. De resultaten geven dus aan dat dergelijke symbolische drempels een meer algemeen kenmerk van het onderzoeksgebied zijn. Deze barrières kunnen leiden tot een ongelijke toegang voor een deel van de bevolking om cultuur te consumeren of te creëren. Het vormt een uitdaging voor culturele instellingen deze drempels te beslechten zonder hiervoor de artistieke praktijk in het gedrang te brengen.

FIGUUR 8: SYMBOLISCHE DREMPELS VOOR CULTUURPARTICIPATIE: PERCENTAGES

FIGUUR 9: VERSCHILLEN IN SYMBOLISCHE DREMPELS² OP EEN SCHAAL VAN 0 TOT 10: ONGESTANDAARDISEERDE EFFECTPARAMETERS³ (RATIO'S MET 95% BETROUWBAARHEIDSINTERVAL, MULTIVARIATE ANALYSE).

Rode punten en assen die de 0-as niet snijden wijzen op statistisch significante verschillen, rechts van de 0-as betekent dat men deze barrières sterker ervaart dan de referentiegroep, links betekent dat men deze minder ervaart.

² De schaal 'symbolische drempels' is een somschaal die geconstrueerd werd op basis van de vier eerste items in figuur 8.

³ Het intercept, wat hier 1,29 bedraagt, geeft de verwachte waarde weer op de schaal voor symbolische drempels als de respondent zich voor elke verklarende variabele in de referentiecategorie bevindt, dus m.a.w. als deze een niet-gelovige, hoogopgeleide en financieel welstellende man is en tussen de 18 en 29 jaar oud is. De andere punten dienen gelezen te worden als afwijkingen van dit intercept ten opzichte van de referentiegroep. Dus met andere woorden vrouwen scoren 0,77 punten hoger op deze schaal dan mannen.

*Symbolische voorstellingen hebben tevens betrekking op het bestudeerde gebied, dat in de media veeleer negatief wordt afgeschilderd. Het kanaal zelf wordt vaak beschouwd als een **symbolische scheidslijn** tussen het centrum en de wijken erbuiten die een bepaalde connotatie dragen. Bewoners van het gebied kunnen zich gestigmatiseerd voelen door deze verhalen. Er worden echter ook **tegenarratieven** ontwikkeld om negatieve voorstellingen te veranderen en om erkenning te claimen, bijvoorbeeld via culturele activiteiten.*

Wat betreft de verwerking van specifieke culturele boodschappen die bijvoorbeeld naaktheid bevatten, kunnen we aan de hand van de etnografische gegevens van specifieke publieken stellen dat de reacties niet alleen en niet noodzakelijkerwijs worden veroorzaakt door de vermeende persoonlijke - namelijk religieuze - kenmerken van het individu. Maar dat ze ook verbonden zijn met contextuele elementen. Er kunnen spanningen ontstaan wanneer gevoelige onderwerpen worden opgelegd en ervaren als een soort "test" die gericht is op specifieke gestereotypeerde doelgroepen. Bovendien kan men soms wel instemmen met een dergelijke invulling als mensen er door een geleidelijk proces mee vertrouwd raken, waarbij ze hun mening kunnen uiten in een omgeving van comfort en vertrouwen.

Quotes:

« C'est une barrière symbolique, [...] entre [le quartier] et l'autre monde, pour eux c'est l'autre monde. [...] au fond d'eux, ils ont envie de [voir], et puis il y a la crainte de ne pas être acceptés [...], est-ce que ma religion, est-ce que mon physique correspond à l'autre monde, c'est un peu caricaturale, ils abusent un peu, mais il y a l'esprit » (RP34, entretien, 28/4/2020).

« quand il y a un rejet, ça arrive qu'une personne ou le groupe entier dise, 'non, ça on ne veut pas voir', la question de la nudité, c'est pas évident, tout ce qui a trait à la religion, c'est parfois très sensible » (RP10, entretien, 18/12/2019).

« [!]e travail artistique est basé sur la confiance, et la confiance ne vient pas en deux jours, [...] c'est après des années qu'on cueille les fruits, [...] il faut de la patience, [...] c'est long, c'est comme du slow food, c'est du slow art, il faut prendre le temps » (RP19, entretien, 28/2/2020).

« On fait un pas en arrière, [...] on ne va pas s'exposer nous maintenant à aller contre, on va essayer d'aller avec, d'attirer les personnes pas à pas, [...] et pas directement casser les croyances, les remettre en question, [...] on n'a pas envie de se couper d'un public qui nous entoure » (RP6, entretien, 11/12/2019).

8. Wie **economisch minder welgesteld** is, neemt algemeen minder deel aan het cultuuraanbod. Naast de meer voor de hand liggende financiële barrières behoren ook een gebrek aan kennis, fysieke en sociale middelen disproportioneel tot de redenen van niet-deelname onder mensen die in preciaire omstandigheden leven. Personen met minder economisch kapitaal schrijven hun niet-deelname of hun beperkte cultuurdeelname minder toe aan het ontbreken van interesse dan de financieel welgestelden. Armoede lijkt een geheel van aspecten te beïnvloeden die de strikt financiële moeilijkheden te boven gaan.

TABEL 6: RELATIEVE KANSSEN OP HET ERVAREN VAN CULTUURBARRIÈRES VOOR VERSCHILLENDE KENMERKEN (ODD'S RATIO'S).

	Drempels (relatieve kansen – odds ratio's)						
	Financieel	Fysiek	Interesse	Tijd	Kennis	Sociaal	Taal
Gender (ref. man)							
Vrouw		+	-			+	
Leeftijd (ref. 30-44jaar)							
18-29							
45-64			+	-			
65+		++					
Opleidingsniveau (ref. hoger onderwijs)							
Ten hoogste lager onderwijs							+
Secundair onderwijs							
Student			+				
Inkomen (ref. makkelijk rondkomen)							
Tussen beide	++	++			++	++	
Moeilijk rondkomen	+++	+++	-		++	++	
Alleenstaand	/	/	-	/	/	/	/
Etniciteit (ref. Belgische roots)							
Marokkaanse achtergrond				/	/		/
Ander dan Belgische of Marokkaanse achtergrond				/	/		/
Kennis van talen		/	/	/		/	/
Zorg voor gezinslid (ref. geen zorg voor gezinslid)				+	/		
Aan het werk (ref. niet aan het werk)				+++	/		
N	611	603	604	606	603	611	615

/ : niet opgenomen in analysemodel; - : kleinere kans dan referentiegroep; + : grotere kans dan referentiegroep ; aantal '+' of '-' geef significantieniveau weer (+++/--- : p<0,001; ++/-- : p<0,01; +/- : p<0,05)

De behoefte aan **cultuur voor burgers die in preciaire omstandigheden** is een centrale focus van het aanbod in de regio. Culturele instellingen passen zich ook aan hun omgeving aan, zijn overdag open, houden de prijzen laag en werken samen met de sociale organisatie om een economisch kwetsbaar publiek tegemoet te komen. Het beeld van 'inactiviteit', dat een stigma kan zijn voor bijvoorbeeld werklozen, kan worden omgekeerd door nieuwe beelden van waarde te construeren via de sociaal-culturele activiteiten die mensen ontplooiën.

Quotes:

« les fondateurs [...] c'est des gens qui habitaient ou qui étaient actifs [dans la commune] avec à cœur de mettre en avant les problématiques vécues par les gens. Très vite ils ont investi l'espace public, en essayant d'associer les gens et de manière créative, en dessinant, en slogan, etc. L'outil créatif était présent pour mettre en avant, pour rendre visible ce qui n'était pas pris en compte » (RP32, entretien, 23/4/2020).

« On essaye à chaque fois de répondre à des besoins exprimés par les gens du quartier. [...] Donc pour nous c'est d'abord être à l'écoute du quartier, quels sont les besoins du quartier, puis après essayer de trouver certaines réponses. » (RP9, entretien, 17/12/2019).

« [n]otre mission c'est d'abord de voir quels sont les besoins de ces populations et de construire avec eux des activités qui sont demandées par les gens eux-mêmes, et qui puissent avoir une importance au niveau de la cohésion sociale, [...] et de l'inclusion » (RP3, entretien, 20/11/2019).

- 9. Vrouwen vertonen een diffuus cultureel patroon.** In vergelijking met de mannen in deze studie oefenen ze vaker een creatieve hobby uit (figuur 5), maar aan de andere kant ervaren zij ook meer fysieke en sociale barrières om - meer - deel uit te maken van culturele activiteiten (tabel 6). Hun genderrol zorgt ervoor dat ze meer fysieke en sociale barrières ondervinden om cultureel actief te zijn. Ten tweede zijn ze gevoeliger voor symbolische drempels (figuur 9)..

De etnografie benadrukt de belangrijke culturele inbreng van vrouwen en hun actieve engagement in de opbouw van culturele netwerken. Voor de vrouwen die niet deelnemen, hebben de belangrijkste barrières vaak te maken met de beschikbaarheid van tijd. Vrouwen vervullen de belangrijkste gezins- en huishoudelijke taken. Wat de inhoud van culturele activiteiten betreft, kunnen bekende - weliswaar gendergerelateerde - thema's en praktijken op meer succes rekenen. Koken is daar een van, en wordt vaak vermeld in relatie met de sociale rol die het vervult, ook wanneer het verband houdt met culturele activiteiten van een andere aard.

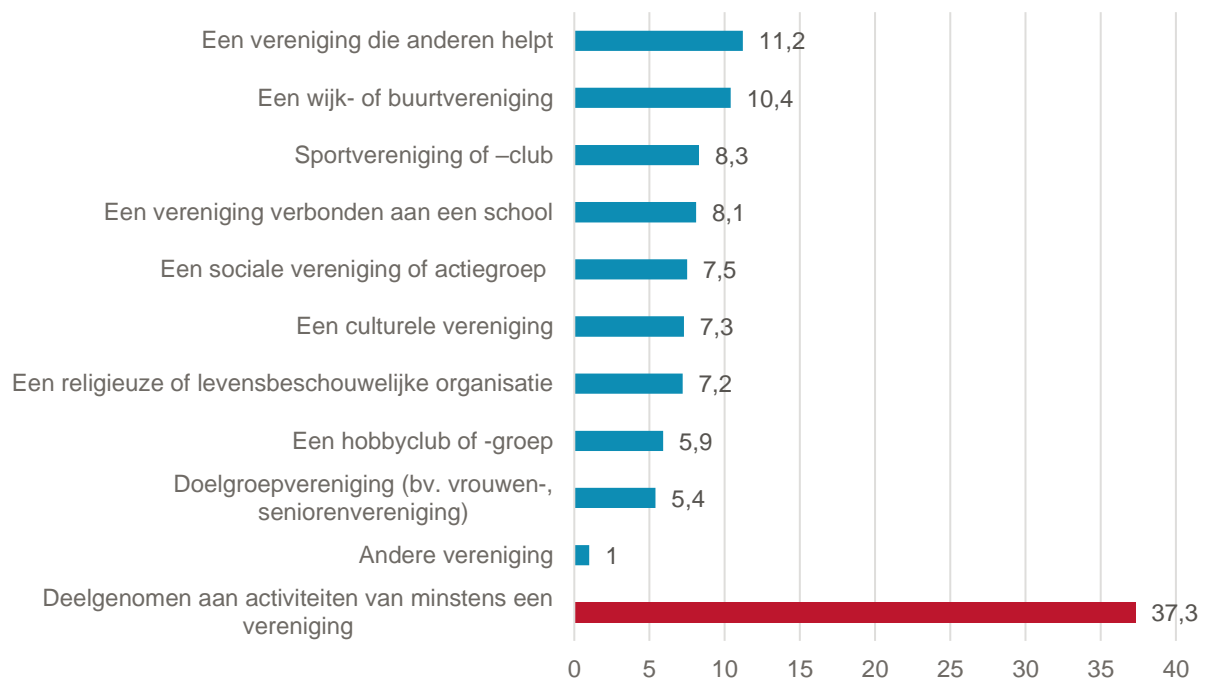
Quotes:

« depuis le départ l'objectif c'était que les femmes se réunissent. Il y avait des activités traditionnelles, [...] des ateliers de couture, [...] des activités sportives, [...] cours de cuisine, des cours des français, avec aussi une permanence sociale » (RP5, entretien, 5/12/2019).

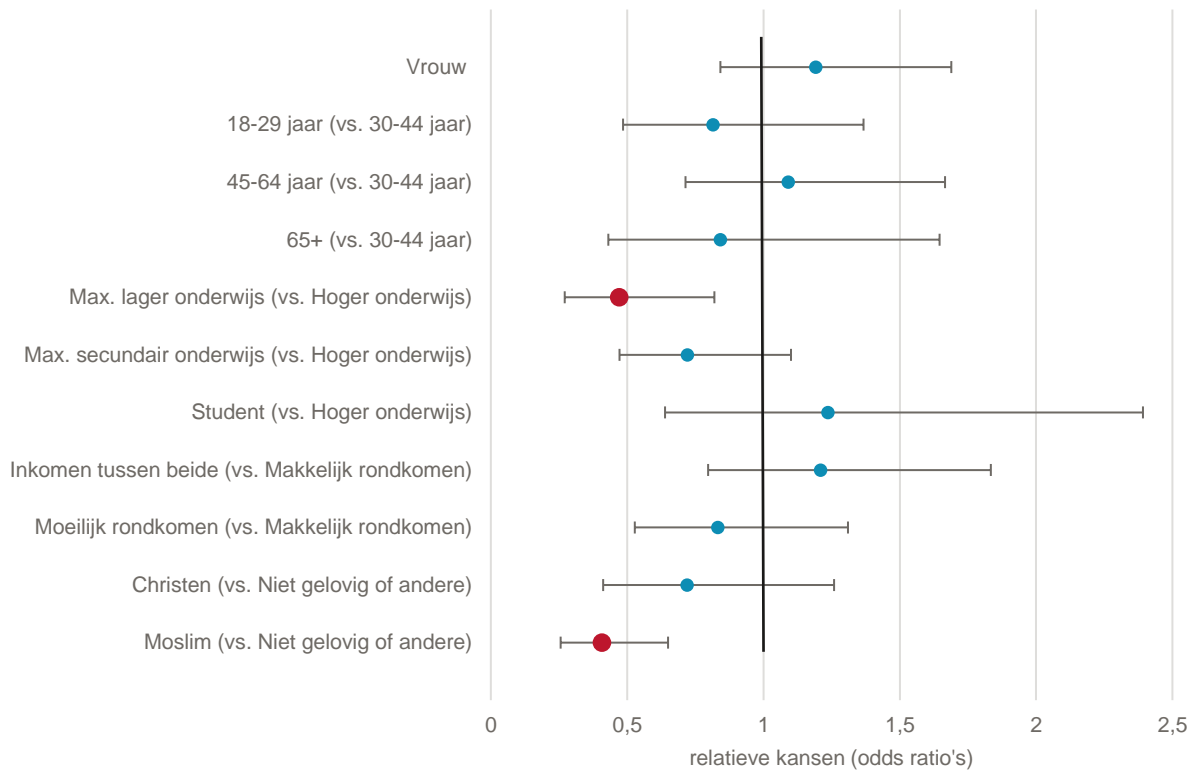
« il y a un groupe de [...] mamans qui accompagnaient leurs enfants dans les maisons de quartier, mobilisées et soutenues par une femme [résidente dans la commune] qui travaillait pour une autre ASBL [...]. Elles souhaitaient créer [un lieu de rencontre pour femmes], pour que les femmes aient aussi un espace pour elles, pour leurs activités. [...] elles ont aussi été soutenues par les médecins de quartier [des maisons médicales], qui constataient aussi chez les femmes des troubles psychosomatiques liés à l'isolement, à la précarité, etc. » (RP5, entretien, 5/12/2019).

10. Slechts 37% van de respondenten gaf aan op de een of andere manier betrokken te zijn bij een **vereniging**. Deze betrokkenheid is vooral gericht op verenigingen die bedoeld zijn om anderen te helpen (11%) of buurtorganisaties (10%). In vergelijking met niet-religieuze mensen zijn moslims minder betrokken bij het soort organisaties dat in het onderzoek is opgenomen. Hetzelfde geldt voor mensen met een lager opleidingsniveau ten opzichte van degenen die hoger onderwijs hebben gevolgd.

FIGUUR 10: DEELNAME AAN VERENIGINGSACTIVITEITEN (ALS LID, VRIJWILLIGER OF DEELNEMER) AFHANKELIJK VAN HET TYPE VERENIGING: PERCENTAGES (N=635)

FIGUUR 11: VERSCHILLEN IN DEELNAME AAN HET VERENIGINGSLEVEN: RELATIEVE KANSSEN (ODDS RATIO'S MET 95% BETROUWBAARHEIDSINTERVAL, MULTIVARIATE ANALYSE).

Rode punten en assen die de 1-as niet snijden wijzen op statistisch significante verschillen, rechts van de 1-as betekent een grotere relatieve kans dan de referentiegroep, links van de 1-as betekent een kleinere relatieve kans

Via de etnografie observeerden we verschillende **niveaus en soorten engagement** in het socio-culturele leven van de buurt. De buurt wordt vaak opgevat als een 'gedeelde ruimte' en is de voornaamste leefomgeving van de bewoners en de deelnemers, die ermee verbonden zijn door middel van gebruiken en herinneringen. Binnen dit kader fungeert cultuur als een belangrijke bemiddelaar voor de invulling van burgerschap en voor het herbestemmen van sociaal-culturele ruimtes "voor en door bewoners". Socio-culturele instellingen fungeren derhalve als relevante actoren om de emancipatie en het sociale engagement van de bewoners te bevorderen. Sommige deelnemers merken echter op dat mensen met een migratieachtergrond (relatief oververtegenwoordigd in het gebied) ondervertegenwoordigd zijn in verantwoordelijke functies in het culturele domein.

Quotes:

« j'étais président d'une ASBL au quartier, [...] lorsque [je travaillais], je savais que si je veux essayer de changer ma société, il fallait que je m'investisse [...], [...] les 15 dernières années de ma vie, c'était vraiment une lutte acharnée, [...] Il faut être actif. [...] la vie, elle est faite de luttes » (usager, entretien, 4/2/2020).

« dans ce [lieu culturel public] on se dit bonjour et on parle... [...] il y a des voisins qui se découvrent » (David, entretien, 27/1/2020).

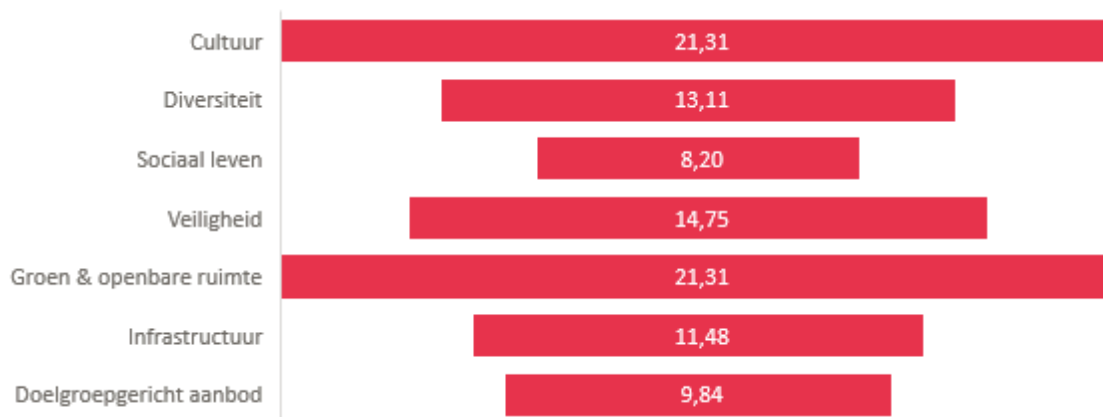
« nous sommes en train de travailler pour essayer de changer les rues, les mettre à sens unique, [...] plus de pistes cyclables [...]. On est arrivé à faire la rue pour les enfants, [...] la rue écolier, on s'occupe [...] de l'implantation pour embellir le quartier » (Julien, entretien, 11/3/2020).

« la diversité est dans Bruxelles, sauf qu'il y a encore beaucoup de pouvoir qui est tenu... [...] c'est blanc comme neige au-dessus ! » (RP11, entretien, 10/1/2020)

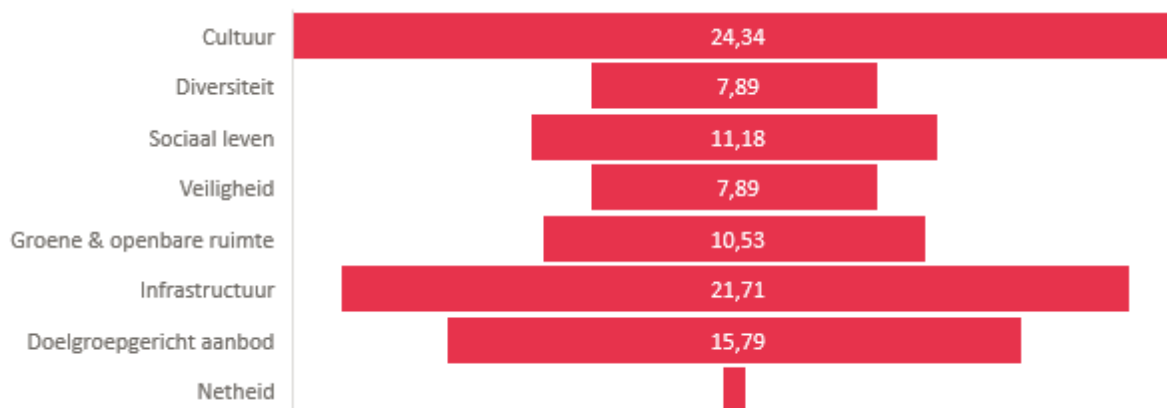
11. Dit stuk bundelt de antwoorden op de open vraag die gesteld werd aan het einde van de survey: 'Zijn er dingen die je mist in deze buurt om je vrije tijd door te brengen?' De antwoorden zijn vervolgens onderverdeeld volgens wekerende thema's. Die verschaffen een cijfermatige schets van wat er leeft in de wijk. In de perimeter bestaat een algemene en grote verzuchting naar 'ruimte'. Deze zoektocht naar ruimte wordt gestoeld op culturele (en sportieve) infrastructuur, veiligheid en (groene) openbare plekken. Daarnaast is het voor een deel van de respondenten noodzakelijk dat dit aanbod zich richt tot een segment van de bevolking, zoals vrouwen of jongeren.

FIGUUR 12: GEKWANTIFICEERDE OPEN ANTWOORDEN OP DE VRAAG: ZIJN ER DINGEN DIE JE MIST IN DE BUURT OM UW VRIJE TIJD DOOR TE BRENGEN?

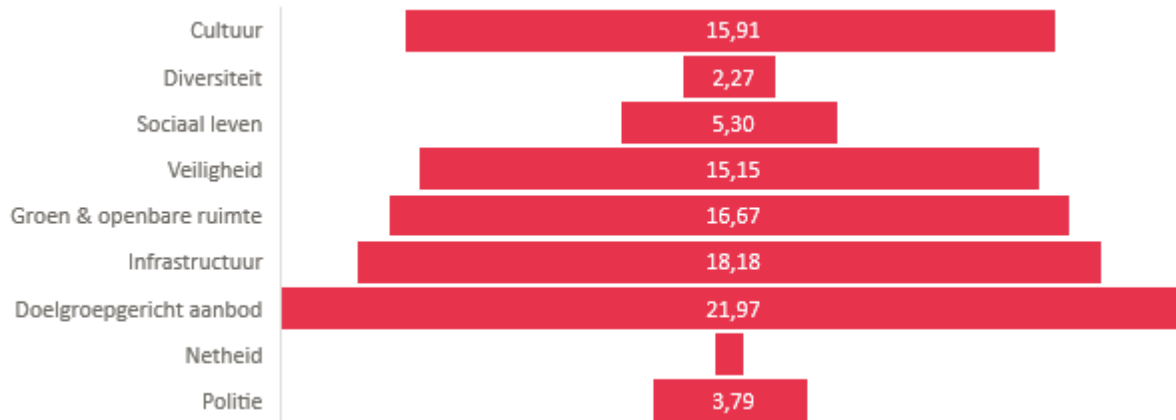
Havenwijk

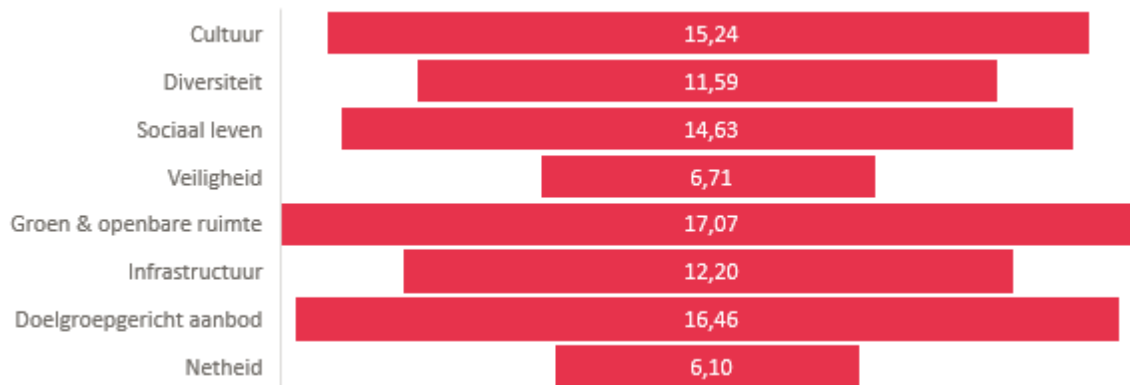
Historisch Molenbeek

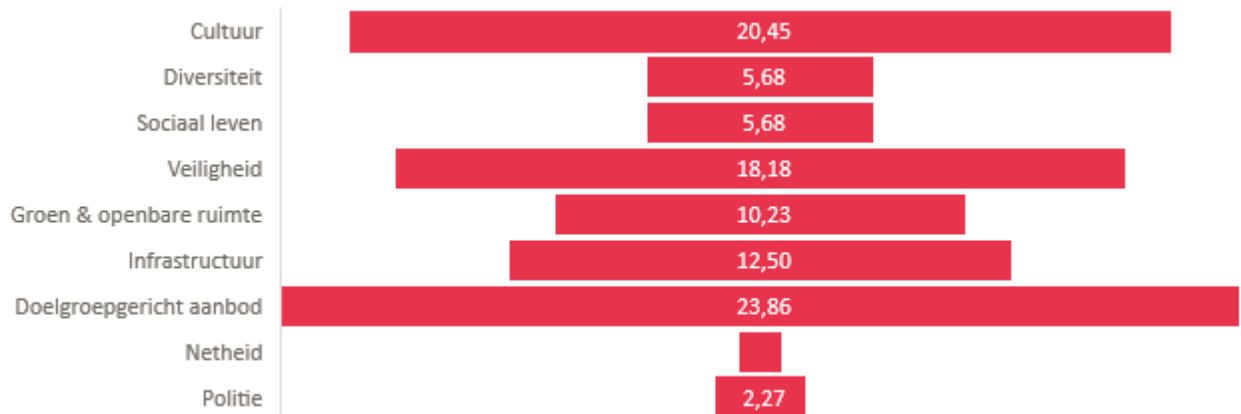
Noordwijk

Oud-Laken Oost

Weststation

In het kwalitatieve deel van de studie wordt deze ruimte opgevat als een "ruimte(-tijd) voor zichzelf". In vergelijking met andere delen van het Brussels Gewest zijn deze buurten niet alleen economisch benadeeld en worden ze gekenmerkt door een negatieve beeldvorming, maar zijn ze ook benadeeld op het vlak van infrastructuur en ruimte (groene ruimte bijvoorbeeld), aangepast aan de behoeften van de individuen. Cultuur fungeert dan als een veilige ruimte om zich te ontwikkelen en om de gezelligheid in de buurt te vergroten en te versterken.

Quotes:

« j'avais un travail toute la journée [à temps plein], j'ai fini maintenant, je prends du temps pour moi. Je suis dans le social, je m'intéresse à tout. [...] c'est ma deuxième maison ici, [...] j'y suis occupée toute la semaine » (participante, notes de terrain, 18/12/2019).

« [l'activité culturelle du vendredi est] sacré[e], [...] même l'hiver quand tu es fatigué et il fait froid et tu penses rester au chaud devant la télé, mais non. [...] les enfants sont en sécurité [ici] » (notes de terrain, 21/2/2020).

« je suis très contente parce que c'est un endroit où il y a beaucoup de partage, des gens avec qui on peut échanger, avec différentes personnes. [...] c'est génial, on a appris beaucoup de choses, c'est une nouvelle découverte. [...] je me sens chez moi, c'est ma deuxième maison » (participantes, notes de terrain, 18/12/2019).

« je suis une vielle des vieilles [dans l'atelier], chaque fois ici c'est ma petite boule d'air, [...] il y a toujours une bonne entente, je suis bien entourée. [...] je serai contente d'y être [dans une prochaine activité planifiée] avec mes amis » (participante, notes de terrain, 19/2/2020).

RICHTLIJNEN VOOR BELEIDSVOERING

Afsluitend geven we op basis van de kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksgegevens die werden verzameld in de vijf Brusselse wijken van de onderzoeksperimeter nog enkele aandachtspunten en mogelijke beleids pistes mee. Het onderzoek richtte zich op het bestuderen van de culturele praktijken van de bewoners en deelnemers van het gebied, evenals op de factoren die de deelname aan deze culturele praktijken beïnvloeden. De resultaten reiken een aantal relevante inzichten aan in het kader van actuele stedelijke ontwikkelingsplannen.

Deze inzichten laten toe enkele aandachtspunten en mogelijke pistes voor toekomstig beleid inzake de toegang tot cultuur te formuleren, zowel op het vlak van de creatie van een structureel cultuur- en vrijetijdsaanbod als op het vlak van inclusieve en gelijke participatiemogelijkheden. In de oplijsting van deze aandachtspunten voor beleidsvorming richten we ons enerzijds tot regionale en lokale overheden, anderzijds ook tot sociaal-culturele en culturele instellingen zelf. We willen beklemtonen dat het hierbij gaat om suggesties naar beleid en sector om een meer toegankelijk aanbod te bieden, waarbij in de uitwerking uiteraard ook moet gewaakt worden over de noden en belangen van de cultuursector en cultuuraanbieders zelf. Een samenwerking tussen beleid en cultuursector is op dit vlak dan ook aangewezen.

1. Uit de twee onderzoeksruiken blijkt dat economische factoren nog steeds een drempel kunnen vormen ten aanzien van cultuurparticipatie. Bewoners en voorbijgangers zijn bovendien vaak niet op de hoogte van de bestaande financiële maatregelen. Daarom blijft het **uitwerken van financiële incentives en maatregelen en informeren over reeds bestaande financiële maatregelen** ter ondersteuning van de culturele participatie belangrijk.
2. Deelname aan kunst en cultuur gebeurt in deze wijken vaak niet als doel op zich of omwille van puur esthetische redenen, maar eerder als middel tot en vanuit specifieke sociale behoeften. Bovendien zijn vrijetijdsactiviteiten ook momenten van socialisatie binnen en buiten het netwerk van familie- en kennissen. Bij het opzetten van culturele activiteiten, is het daarom aangewezen ook **oog te hebben voor de sociale dimensie van culturele activiteiten en de behoeften van lokale deelnemers**.
3. Uit het kwalitatief onderzoeksruik blijkt de sterke vraag om bewoners van de wijk sterker te betrekken bij het cultuuraanbod. Een dergelijke verzuchting kan beantwoord worden via de **formalisering van samenwerkingsverbanden tussen culturele en sociale instanties** welke de bewoners van de wijk en de kwesties die door hen worden opgeworpen in rekening brengen.
4. Uit het kwalitatief onderzoek komt duidelijk naar voor dat het sociaal profiel van het organiserend kader van sociale en culturele instellingen veel minder divers is dan dit van hun publiek en deelnemers. Het **verzekeren van meer diversiteit aan sociologische profielen** (leeftijd, sociaal-economisch statuut, etnisch-cultureel, beroepsstatuut, geslacht, enz.) **binnen het organiserend en leidinggevend kader van sociale en culturele instellingen** zou getuigen van een meer gelijke toegang tot culturele beroepen. Bovendien zou het de samenstelling meer in overeenstemming brengen met de groepen waarnaar men zich richt en de communicatie naar en deelname van deze groepen kunnen bevorderen. Om de kans op een gevarieerd cultuuraanbod te vergroten dient eveneens meer diversiteit nagestreefd te worden bij het personeel dat bevoegd is voor de cultuurprogrammatie

5. Om deelnemers op hun gemak te stellen en zo zowel de deelname als een positieve ervaring van de activiteit te bevorderen, is het belangrijk **passende en gastvrije ruimtes te bieden**, met respect voor de behoeften van de deelnemers (divers in termen van geslacht, leeftijd, sociaal-culturele achtergronden, enz.) en die de deelnemers in staat stellen zich uit te drukken in een niet-veroordelende en open omgeving.
6. Vanuit de waargenomen verschillende interesses en motieven voor cultuurparticipatie, is het meer vruchtzaam **gediversifieerde inhouden voor te stellen en de keuze te laten om deel te nemen** (in plaats van de deelname van iedereen aan alles te betrachten). Eveneens in het licht daarvan, is het belangrijk dat de organisaties zich ervan bewust zijn dat er verschillende interesses zijn onder het potentiële publiek en dat het onmogelijk is om ze allemaal te beantwoorden.
7. Bepaalde groepen vinden nog moeilijker de weg naar het cultuuraanbod. Uit het kwantitatieve onderzoeksluik blijkt dat de groep lager opgeleiden minder participeert aan het cultuuraanbod. In verhouding tot de hoger opgeleiden geeft deze groep veel vaker een taalbarrière voor de deelname aan het cultuuraanbod aan. Bovendien, en ongeacht het opleidingsniveau van de deelnemers, resoneren culturele thema's die aansluiten bij de dagelijkse praktijk van de bewoners van de betreffende wijk meer. Het is daarom belangrijk om **ervoor te zorgen dat de inhoud begrijpelijk is** voor de doelgroepen waartoe men zich specifiek richt.
8. Uit het kwalitatief onderzoek blijkt tevens dat co-creatie participatie ten goede komt. Daarom moedigen we alle organisaties aan **deelnemers meer te beschouwen als actieve producenten** (en niet alleen consumenten) van cultuur, door hen co-constructeurs van culturele activiteiten te maken en door de creatieve dimensie van culturele participatie te versterken.
9. Mond-aan-mond communicatie via vrienden, familie en kennissen blijkt zowel uit het kwalitatief als kwantitatief onderzoek een van de belangrijkste informatiekkanalen. Om cultuurparticipatie te bevorderen en betrokkenheid te versterken, is het daarom aangewezen **buurtwerk te formaliseren en te verbeteren** en samen te werken met de inwoners bij de implementatie van communicatiemiddelen
10. Zowel in het kwantitatief als in het kwalitatief onderzoeksluik kwam de vraag naar meer veilige en toegankelijke ruimtes, in het bijzonder voor gezinnen en kinderen naar voor. **Het voorzien van veilige en toegankelijke openbare ruimtes** voor gezinnen en kinderen, geeft hen de mogelijkheid elkaar te ontmoeten en op een meer vrijblijvende manier te creëren.

VERGELIJKING MET ANDERE EU-CASES

In het kader van het literatuuronderzoek en in samenwerking met de unit Local Environment Management and Analysis (LEMA) van de Universiteit van Luik (onderzoeker: Mohamed El Boujjoufi) hebben we tien in Europa ontwikkelde stadsprojecten bestudeerd die de integratie van culturele praktijken in de stadsplanning bevorderen. Om een overzicht te krijgen van enkele praktijken die compatibel zijn met de Brusselse regio en het doel van onze studie, hebben we de volgende projecten geanalyseerd: de contextuele factoren, de culturele praktijken, de betrokken sociaal-culturele actoren, de financiële bijdrage van de instellingen en de integratie van het betrokken culturele project in het lokale stedenbouwkundige beleid. Hieronder volgt de lijst van de bestudeerde projecten en een samenvatting van de elementen die we in overweging hebben genomen:

1. Campo de la Cebada (Madrid, Spanje – 2011)

Context: Economische crisis and protesten

Culturele praktijk: Constructie van een tijdelijk zwembad

Socio-culturele actoren: Burgers, artisten, lokale gemeente, lokale verenigingen

Financiële bijdrage: lokale gemeente

Integratie in stedelijke planning: Gemeenschappelijke tuinen en straatmeubilair

2. Galeria de Arte Urbana (Lissabon, Portugal – 2008)

Context: Politieke rol van de stedelijke kunsten

Culturele praktijk: Muurschilderingen als street art

Socio-culturele actoren: Burgers, kunstenaars, lokale verenigingen

Financiële bijdrage: Lokale gemeente

Integratie in stedelijke planning: Institutionalisering van de straatkunst, rondleidingen

3. Fiction-Park (Hamburg, Duitsland – 1994)

Context: Overbevolkte wijk en protesten

Culturele praktijk: Participatief kunstwerk

Socio-culturele actoren: Burgers, kunstenaars, lokale gemeente, (particuliere) toeristische organisaties

Financiële bijdrage: Lokale gemeente

Integratie in stedelijke planning: Spel elementen in de openbare ruimte

4. Quartier de la création (Nantes, Frankrijk – 2003)

Context: Industriële crisis en reconversie

Culturele praktijk: Kunstwijk

Socio-culturele actoren: SAMOA, ondernemers, creatieve projectleiders, bewoners

Financiële bijdrage: SAMOA – Société d'Aménagement de la Métropole Ouest Atlantique

Integratie in stedelijke planning: Kunstscholen, tentoonstellingen, kunstcentra

5. Atelier des artistes Montreuil (Paris, France – eind 1990s)

Context: Industriële reconversie

Culturele praktijk: Kunsten centrum

Socio-culturele actoren: Lokale gemeente, kunstenaars, lokale verenigingen

Financiële bijdrage: Lokale gemeente

Integratie in stedelijke planning: Residentiële en professionele ruimtes voor kunstenaars

6. Ferblanterie (Lille, France – 2011)

Context: Industriële reconversie

Culturele praktijk: Kunstwijk

Socio-culturele actoren: Lokale kunstenaars en ambachtslieden, bewoners, lokale verenigingen

Financiële bijdrage: Regionale en lokale instellingen

Integratie in stedelijke planning: Herontwikkeling van de wijk

7. Paratissima (Turijn, Italië – 2005)

Context: Multiculturele volkswijk

Culturele praktijk: Tentoonstelling

Socio-culturele actoren: Kunstenaars, lokale verkopers, lokale en staatsinstellingen, bewoners

Financiële bijdrage: Overheidsbeleid

Integratie in stedelijke planning: Versterking van de lokale identiteit

8. Superkilen (Kopenhagen, Denemarken – 2012)

Context: Multiculturele volkswijk

Culturele praktijk: Openbare plaats (stadspark)

Socio-culturele actoren: Lokale gemeente, particuliere stichtingen, particuliere architecten, kunstenaars, bewoners

Financiële bijdrage : Lokale gemeente, particuliere stichtingen

Integratie in stedelijke planning: Stedelijke routes voor voetgangers en fietsers

9. Gateshead Quayside (Gateshead, United Kingdom – 2002)

Context: Kunstbeleid

Culturele praktijk: Kunstcentrum

Socio-culturele actoren: Regionale en lokale instellingen

Financiële bijdrage: Staatsregering

Integratie in stedelijke planning: Lokale stedelijke identiteit

10. Incredible Edible (Todmorden, United Kingdom – 2008)

Context: Lokale acties gericht op voedselzekerheid en duurzaamheid

Culturele praktijk: Landbouw- en voedingsinitiatieven

Socio-culturele actoren: Burgers, overheden, lokale verenigingen, bewoners

Financiële bijdrage: Overheidsinstanties

Integratie in stedelijke planning: Herontwikkeling van openbare infrastructuren en ruimten

Doorheen deze projecten kunnen we enkele sleutelfactoren identificeren die de ontwikkeling van de initiatieven bevorderen. Het bestaan van bepaalde openbare ruimten die door de plaatselijke bevolking kunnen worden aangewend en herbestemd om een aantal redenen (economische crisis, stadsvernieuwing, opwaardering van het plaatselijke erfgoed, plaatselijke protesten, enz.) evenals de beschikbaarheid van materiaal (zoals gerecycleerd materiaal), creëren concrete mogelijkheden tot engagement.

Dit laatste wordt versterkt door de samenwerking tussen bewoners en kunstenaars (samen met lokale verenigingen en instellingen), binnen een proces van co-constructie van culturele inhoud die in de openbare ruimte worden uitgevoerd. Bovendien leidt de inbedding van het specifieke project in een groter perspectief vanuit de betrokken wijk/stad tot de ontwikkeling van extra en onderling verbonden voorzieningen op het grondgebied, van de ontwikkeling van specifieke infrastructuren tot, in sommige gevallen, de creatie van kunstwijken - waar kunst de hoofdactiviteit vormt.

De levensduur van het project hangt af van de continuïteit van het engagement van de inwoners en de andere betrokken sociale actoren, alsook van het bestaan van een structurele financiering (die verder gaat dan de middelen die de lancering van het project mogelijk maakten). Door deel te nemen aan specifieke projecten worden de bewoners meer betrokken bij het sociaal-culturele leven in de wijk/stad en ontwikkelen ze nieuwe relaties met de plek zelf en daarbinnen (met andere bewoners maar ook met andere sociale actoren die in het gebied actief zijn).

Deze projecten fungeren dan als middel tot herwaardering van de openbare ruimte, sociale inclusie, stedelijke promotie en versterking van stedelijke (formeel of informeel) kunstvormen. Kunst (en kunstenaars) omarmen op die manier sociale en politieke doelstellingen, waardoor ruimtes voor participatie ontstaan waar burgers hun mening (en wensen) over lokale stedenbouwkundige kwesties kunnen uiten en waar ze concrete ruimte hebben voor (creatieve) actie.

Het stedenbouwkundige proces zelf wordt dus een echte publieke aangelegenheid waarbij een groter panel van sociale actoren dan enkel beleidsmakers (inclusief bewoners en lokale verenigingen) betrokken is, en dit gebeurt dankzij de bemiddelende rol van kunst (en kunstenaars), niettegenstaande het specifieke artistieke instrument of onderwerp dat wordt ingezet. Dit betekent ook dat er nieuwe en alternatieve kanalen en circuits voor artistieke productie en consumptie worden gecreëerd.

Een dergelijk proces vindt plaats in een diverse context wat betreft sociaal-economische en demografische kenmerken. Deze voorbeelden tonen aan dat cultuur een essentiële tool is voor het

bevorderen van participatieve en complexe stedelijke programma's die ook gericht zijn op de verbetering van de sociaaleconomische omstandigheden, en voor het creëren en versterken van sterke lokale stedelijke identiteiten.

BIBLIOGRAFIE

- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Harvard university press.
- Carpenter, J., & Lees, L. (1995). Gentrification in New York, London and Paris: An international comparison. *International Journal of Urban and Regional Research*, 19(2), 286–303.
- Chemetoff, A., & Maillard, S. (2014). *Plan-Canal / Kanaalplan*. ATO.
- Cicchelli, V., Octobre, S., & Riegel, V. (2016). After the Omnivore, the Cosmopolitan Amateur: Reflections about Aesthetic Cosmopolitanism. *Global Studies Journal*, 9(1).
- Devroe, E., & Ponsaers, P. (2016). Radicalisering in Molenbeek. *Studies*, 42.
- Hanquinet, L., Savage, M., & Callier, L. (2012). Elaborating Bourdieu's field analysis in urban studies: Cultural dynamics in Brussels. *Urban Geography*, 33(4), 508–529.
- Kesteloot, C., Meert, H., Mistiaen, P., Savenberg, S., & Van der Haegen, H. (1997). De geografische dimensie van de dualisering in de maatschappij. Overlevingsstrategieën in twee Brusselse wijken. Brussel: FWTC.
- Rouyet, Y. (2014). Rock the Canal! A history of cultural life in the canal area of Brussels. *Brussels Studies*. La Revue Scientifique Électronique Pour Les Recherches Sur Bruxelles/Het Elektronisch Wetenschappelijk Tijdschrift Voor Onderzoek over Brussel/The e-Journal for Academic Research on Brussels.
- Van Steen, A., & Lievens, J. (2011). Geen goesting: Over drempels en percepties van kunstparticipatie. In *Participatie in Vlaanderen 2: Eerste analyses van de participatiesurvey 2009* (pp. 307–346). Acco.
- Wiard, V., & Pereira, F. H. (2019). Bad neighborhoods in a good city? Space, place and Brussels' online news. *Journalism Studies*, 20(5), 649–674.
- Willekens, M., & Lievens, J. (2016). Who participates and how much? Explaining non-attendance and the frequency of attending arts and heritage activities. *Poetics*, 56, 50–63.